

Een
kennismaking
met westerse
filosofie

Deel 1: Athene en Alexandrië

Samenstelling:

Hans Beuk, 2018

Toelichting bij de afbeeldingen frontpagina, van boven naar beneden

- I. Fresco van Raffaello Sanzio (1483-1520) (Vaticaan) Op dit fresco duiden Plato en Aristoteles (midden) op eigen wijze de relatie tussen mens, hemel en aarde.
- II. Twaalf grote namen uit de geschiedenis van de westerse filosofie:
 1. Plato (Griekenland ca 427 – 347 v. C.)
 2. Aristoteles (Griekenland ca 384 – 322 v. C.)
 3. Aurelius Augustinus (toenmalige Romeinse provincie Africa, het tegenwoordige Algerije 354 – 430)
 4. Thomas van Aquino (Italië 1224 – 1274)
 5. René Descartes (Frankrijk 1596 – 1650)
 6. Gottfried Wilhelm Leibniz (Duitsland 1646 – 1716)
 7. David Hume (Schotland 1711 – 1776)
 8. Immanuel Kant (Duitsland 1724 – 1804)
 9. Georg Wilhelm Friedrich Hegel (Duitsland 1770 – 1831)
 10. Søren Kierkegaard (Denemarken – 1813 1855)
 11. Friedrich Nietzsche ((Duitsland 1844 – 1900)
 12. Martin Heidegger ((Duitsland 1889 – 1976)
- III. Fragment van 'De Denker' van Rodin (1840 – 1917).

Inhoudsopgave

1. De klassieke filosofie: Athene en Alexandrië

1.1.	<u>Het 'verschijnen' van de rede</u>	p. 3
1.2.	<u>Natuurfilosofie</u>	p. 4
1.3.	<u>Van natuur naar mens en samenleving</u>	p. 7
1.4.	<u>Wijsheidstradities</u>	p. 19
1.5.	<u>Alexandrië</u>	p. 22
1.6.	<u>Artikelen</u>	p. 25

1. De klassieke filosofie: Athene en Alexandrië

1.1. Het 'verschijnen' van de rede

Het verschijnen van de rede in de westerse cultuur is het eerste onderwerp van deze reader, die een inleiding of beter kennismaking wil zijn met westerse filosofie. Misschien moet je daar nog de vraag aan vooraf laten gaan naar verschijnen van de geest in de wereld? Wellicht. Maar ik houd me in dit verband aan het verschijnen van de rede. Algemeen wordt tijd en plaats – wat het westen betreft – voorbehouden aan de Griekse cultuur, zo'n zeven eeuw voor het begin van onze jaartelling. Dat is de oorsprong van de westerse filosofische traditie en geleidelijk aan zal Athene uitgroeien tot centrum ervan en in de nabloeï van de klassieke cultuur gaat die rol over naar Alexandrië.

Was het denken daarvoor irrationeel? Ik denk dat we eerder moeten uitgaan van een heel geleidelijke overgang van mythisch denken naar rationeel denken. Het rationele denken begon zo langzamerhand vaste voet te krijgen in de Griekse cultuur. Ik denk dat daar een aantal redenen aan ten grondslag kunnen liggen:

- Een economische: de handel in Griekse stadsstaten als bijvoorbeeld Milete was internationaal of wereldhandel op de schaal van de toenmalige wereld. Deze internationale handel vraagt om duidelijk te kunnen 'meten en wegen' uit oogpunt van handelsbelang;
- De bestuurlijke traditie in de stadsstaten was gebaseerd op participatie in het bestuur van de groep van mannelijke burgers. Athene was hiervan een prachtig voorbeeld. Dit bestuur betekende het nemen van vergaande beslissingen over wetgeving, oorlogsvoering, rechtspraak e.a. Het woord speelde hierin een grote rol en was een belangrijke basis voor de retorica, de welsprekendheid of redenaarskunst. In de laatste term verschijnt het woordje rede niet toevallig.
- De drang tot weten en wetenschap had een steviger basis in het rationeel denken dan in het mythisch denken. En dan komen we uit bij de filosofie. Die omhelsde aanvankelijk alle rationele denken en had als doel waarheidsvinding. Op deze wijze is de geboorte van de filosofie zelfs nauwkeurig bepaalbaar, nl. 28 mei 585 voor Christus. Dat is de dag waarop de door Thales (624 – 545) voorspelde zonsverduistering plaatsvond. En deze Thales van Milete staat daarmee aan het begin van de westerse filosofische traditie.

In het boek *Dialectiek van de Verlichting*¹ staat een prachtige opvatting over rede. Allereerst is de rede uit op grip en zekerheid als antwoord op onze kwetsbaarheid. En deze rede ontwikkelt zich langs de lijn van magisch denken, via mythisch denken tot rationeel denken. Elk stap die de rede zet is een versterking van haar functie.² Wij

¹ Horkheimer en Adorno, 1947

² Een ontwikkeling die volgens de schrijvers uitloopt op een eenzijdig positivisme.

zijn dan op afstand getuige hoe in het klassieke Griekenland dat rationele denken zijn plaats gaat opeisen als een ontwikkeling in de cultuur. Hetgeen niet wil zeggen dat magisch en mythisch denken uit onze cultuur vervlogen zijn. Eerder zou je kunnen zeggen dat ze aan betekenis hebben verloren.

1.2. Natuurfilosofie

Het eerste aandachtspunt van de westerse filosofie is de natuur, een buitengewoon belangrijk begrip voor de Grieken. Wat is de natuur. Hoe kunnen wij haar begrijpen? En wie zijn wij in deze natuur?

Thales van Milete formuleerde voor dit onderzoek twee uitgangspunten:

1. Conclusies omtrent het universum mag men louter en alleen baseren op het universum zelf (dus niet op goden).
2. Opvattingen moeten gestaafd worden aan de hand van argumenten.

Deze uitgangspunten maken het filosofisch gehalte kenbaar. In het eerste uitgangspunt wordt afstand genomen van het mythische denken. In het tweede uitgangspunt wordt feitelijk de logica of beter hier het goede argumenteren tot grondslag gemaakt.

Antwoorden van de natuurfilosofen, de presocratici (zij die aan Socrates voorafgingen).

Als 'verklaring' voor de werkelijkheid wijst Thales naar het element water. Wat betekent dit? En is Thales eigenlijk niet de eerste materialistische denker? Reduceert hij niet alles tot water – materie....? Allereerst moeten we vaststellen dat Thales naar een verklaring zoekt die het wezen van de natuur bloot kan leggen. Wat verbindt mensen, bergen, dieren en sterren? Wat is het alomvattende beginsel? Water, volgens Thales Misschien is het een verwijzing naar Okeanos, het oerwater dat de aarde omringt. Misschien verbindt hij zo het rationele denken weer met het mythische denken, waar dat rationele denken uit stamt. Duidt hij zo op een achterliggend (goddelijk) beginsel dat alles doordrenkt en bezielt? Voor de Grieken zijn hun goden de diepere achtergrond van de werkelijkheid. Maar voorop staat dat Thales zelf vragen wil stellen.

De natuurfilosofen na Thales komen met andere verklaringen. De vier elementen water, vuur (zie de bespreking hiervan op pagina 6), lucht en aarde komen nu achtereenvolgens naar voren. Anaximander voegt daar het onbegrensde of oneindige aan toe. Je zou ook kunnen zeggen: de onophoudelijk scheppende activiteit. Het oneindige als oorsprong. Het oneindige – zo zullen we zien – keert terug in de moderne filosofie bij Descartes en ook Levinas. Maar hoe verhoudt dit oneindige zich tot het eindige?

Democritus als afsluiting van de natuurfilosofen (460-380) ontwikkelde een atoomtheorie. Die theorie zegt dat de werkelijkheid bestaat uit lege ruimte en onveranderlijke atomen. Deze atomen klusteren zich als gevolg van botsingen en vormen zo de bestaande wereld. In deze atoomtheorie is een oplossing gevonden voor het onveranderlijke (de atomen) en het worden: (de gestalten die de wisselende aaneenvoegingen van atomen aannemen).

1.2.1 De verhouding tussen zijn en worden

Parmenides en Herakleitos

Volgens **Parmenides** (circa 515 voor Christus, afkomstig uit Elea) kom je alleen via de rede echt iets te weten. Zo probeert hij, als een van de eerste rationalisten in de westerse filosofie, met een zuiver logische benadering uitspraken te doen over datgene wat is. De wetten van logica zijn voor hem een "goddelijk" gegeven en kunnen zelf niet meer gefundeerd worden.

Voor Parmenides is het zijn onveranderlijk en eeuwig. Alle verandering is schijn. Verandering en beweging maken deel uit van de dagelijkse ervaring (een dwaling), maar niet van het correcte denken dat zich richt op het ene, ondeelbare, onveranderlijke en eeuwige. Het enige wat we kunnen zeggen, stelt Parmenides, is dat alles is en dus moet de ware aard van de werkelijkheid (dat wat is, het zijn) een ondeelbare, homogene, enkele entiteit zijn.

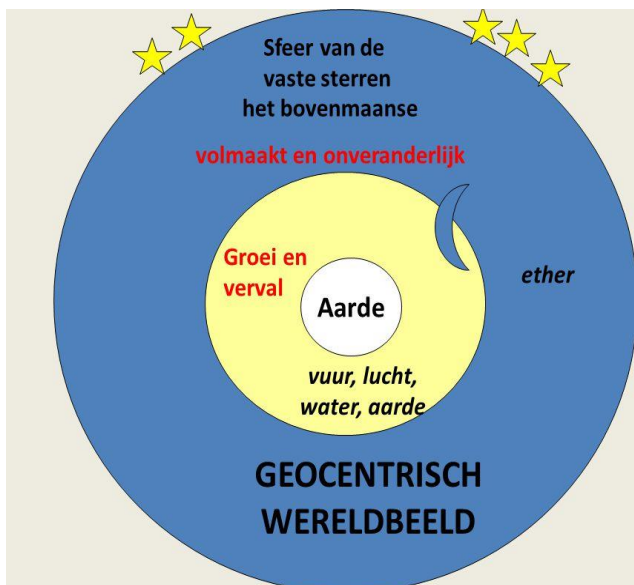
Parmenides is belangrijk, niet vanwege de onmogelijkheid van de verandering, maar vanwege de idee dat de substantie eeuwig en onveranderlijk is: het ding is datgene wat hetzelfde blijft onder wisselende omstandigheden. Dit zou, om te beginnen met de ideeënleer van Plato, een belangrijk thema worden in de filosofie (denk ook aan Spinoza).

Herakleitos (535-475, Efeze) is bekend van zijn uitspraken "*Alles stroomt*"; "*Men kan niet twee keer in dezelfde rivier stappen*" en "*Oorlog is de vader van alle dingen*." Het moge duidelijk zijn dat in tegenstelling tot Parmenides Herakleitos juist de verandering benadrukt. Je zou kunnen zeggen alles verandert en het enige wat blijft is de verandering.

In het algemeen had Herakleitos weinig achting voor andere mensen of politieke gebruiken. Hij is ervan overtuigd dat zijn medemensen onwetend en gemakzuchtig zijn. Ook de pogingen tot een democratisch staatsbestel krijgen zijn afkeuring. 'Eén man is er voor mij duizend waard als hij de beste is.' Als de inwoners van Efeze de bestuurder Hermodoros verbannen, omdat die zich te veel boven hen verheven achtte, raadt Herakleitos hen aan zich tot de laatste man op te hangen.

Dit soort anekdotes heeft ertoe geleid dat Herakleitos als bijnaam 'de duistere' heeft gekregen. Hij is melancholiek van inborst en wars van sociale wenselijkheid. Oorlog en vuur staan centraal in zijn denken. Bovendien schrijft hij steeds in cryptische aforismen. Zelfs Socrates vertelt dat hij Herakleitos buitengewoon vindt, maar er bijna niets van begrijpt.

Net zoals de natuurfilosofen voor Socrates, gaat Herakleitos op zoek naar een rationeel principe dat in plaats van de traditionele religieuze mythen de eenheid van alle verandering in de natuur kan verklaren. Herakleitos beweert nu dat *vuur* aan de oorsprong van alles ligt. Vuur is namelijk voortdurend in beweging, het is ongreepbaar. Tegelijkertijd is het een symbool van vernietiging. Volgens Herakleitos speelt er in de natuur een logica van de tegendelen. Wat is, kan niet zonder zijn tegendeel. Deze dialectiek houdt de beweging in de natuur in stand. Vuur is hiervoor een ideaal symbool. Er is dus een onophoudelijke verandering in de natuur gaande die enkel door een dialectisch principe van tegenstelling wordt samengehouden. Hegel zal zijn dialectische filosofie baseren op dit uitgangspunt. Daarmee stuiten we op een belangrijk filosofische vraag. Hoe verhoudt zich het eindige tot het oneindige? Hoe kan het eeuwige aan de basis liggen van het vergankelijke? Of met de woorden van Heidegger (1917 – 1976): wat is de verhouding van het zijn tot de zijnden?

De vraag is leidend in de Griekse filosofie. Plato zal eeuwigheid en vergankelijkheid met elkaar verbinden in zijn ideeënleer. Hier komen we uitvoerig op terug. Maar ook in het wereldbeeld, zien we hoe eeuwigheid als onveranderlijk zijnde, verbonden wordt met vergankelijkheid. Het hier opgenomen wereldbeeld is een weerspiegeling van de veronderstelde verhouding tussen zijn en worden. Het lichte gedeelte in het midden van de

cirkel is het ondermaanse. Het donkere gedeelte vertegenwoordigt het eeuwige, onveranderlijke, zoals dat zich in de eeuwige cirkelgang van de sterren uitdrukt. Dit wereldbeeld is afkomstig van Aristoteles.

1.3. Van natuur naar mens en samenleving.

Onder invloed van maatschappelijke en politieke omstandigheden, met name in de stadsstaat Athene verschuift de aandacht van de filosofie naar de mens. De Griekse stadsstaat lijkt over zijn hoogtepunt heen en mede vanuit deze zorg om het verval zien we drie grote in onze cultuur zeer bekende denkers optreden. Deze drie denkers zijn nauw verbonden met elkaar. Plato is de leerling van Socrates, wiens dood hem schokt en doet besluiten de weg van Socrates te vervolgen. Aristoteles is de briljante leerling van Plato en hij verlaat teleurgesteld de Academie, wanneer hij niet tot opvolger benoemd wordt bij het overlijden van Plato.

- Socrates (469-399);
- Plato (427-347);
- Aristoteles (384-322).

1.3.1. Socrates (469 – 399) is een optredend leraar die graag in het openbaar de morele discussie aangaat met belangrijke burgers uit Athene. Zijn echtgenote Xantippe is misschien wel de beroemdste echtgenote van een filosoof. Over haar bestaan vele anekdotes.

Er waren in Athene, centrum van de wereld, wel meer van deze rondtrekkende leraren. Zij onderwezen de jeugd tegen betaling. Zo'n leraar heet eigenlijk een sofist en een groot voorbeeld daarvan is Gorgias (480 – 376). Het gaat hem bij retorica niet om de waarheid te verkondigen. Daarover is hij sceptisch. Het moet erom gaan mensen te overtuigen van je eigen idee of opvatting. De mens is de maat van alle dingen. En dit past ook bij zijn democratische overtuiging. En juist op dit punt vinden de sofisten Socrates en Plato op hun weg. Socrates en Plato staan voor eeuwige waarden of universele waarden. De sofisten verkwanselen in hun pragmatisme en relativisme het oorspronkelijke besef van schoonheid, waarheid en rechtvaardigheid, een besef dat elk mens min of meer in zich draagt.

Socrates manier van optreden

Socrates' optreden in Athene zal van blijvende invloed zijn. Hij heeft geen letter op papier gezet, dat deed zijn leerling Plato. Dat vond Socrates ook niet wenselijk. Papier kan niet de actualiteit van het gesproken woord weergeven. Alle Griekse wijsheidstradities baseren zich op hem. Maar ook in onze tijd dringt zijn invloed nog door. Wij kennen natuurlijk de socratische gespreksmethode, een vorm van (zelf)onderzoek. Dit neemt niet weg dat Socrates in zijn tijd controversieel was. Hij werd door Plato weliswaar op het schild geheven, maar menig Griek wilde niets met hem te maken hebben. Hij werd als lastig ervaren en een 'wauwelende wereldverbeteraar' genoemd. En misschien illustreert de volgende passage dit, waarin Socrates een kritische vraag stelt. Deze vraag heeft overigens niet aan actualiteit ingeboet.

Socrates aan het woord:

‘Mijn beste man, jij die een Athener bent, een burger van de grootste en met wijsheid en macht meest begiftigde stad, je schaamt je niet om zoveel mogelijk geld, roem en eer te vergaren. Waarom bekommer je je niet om waarheid en inzicht en om een rechtvaardige ziel.’³ (tekst uit de dialoog *Apologie* van Plato).

Zijn methode

Socrates bespreekt gewoonlijk een vraag zoals “wat is rechtvaardigheid?”. Dat is een poging contact te maken met de vorm van het rechtvaardige. Zijn gesprekspartner komt waarschijnlijk op de proppen met een bepaalde definitie. Dat zal vaak de weerspiegeling zijn van de heersende opvatting. Socrates gaat eerst mee in diens betoogtrant, en laat hem zijn definitie uitwerken.

In die eerste uitwerking geeft hij tegenargumenten, waarop uiteindelijk de gesprekspartner moet toegeven dat zijn definitie niet houdbaar is, en dat hij feitelijk niet weet wat dan wel een juiste definitie is. Nu kan het echte werk beginnen. Socrates gaat nu proberen, door de juiste vragen te stellen, tevoorschijn te halen wat zijn gesprekspartner wél kan weten over het onderwerp. Hij stelt slechts de vragen, maar verschaft niet de antwoorden: die komen van zijn gesprekspartner zelf. Deze is hier nu bezig met zelfonderzoek en zijn zelfkennis wakker te schudden. Dat leidt uiteindelijk tot een hernieuwde en verdiepte opvatting van rechtvaardigheid. Feitelijk treedt Socrates hier op als vroedvrouw van de waarheid (maieutiek).

Twee belangrijke veronderstellingen (**aannamen**) liggen aan het optreden van Socrates ten grondslag.

1. Wij hebben allen – enigermate - weet van fundamentele waarden: het ware, het goede en het schone. Wij beschikken in zeker zin over een innerlijk weten. Wat Socrates in zijn benadering tweebrengt is het in herinnering brengen bij de ander van diens innerlijk weten. Dit innerlijk weten is iets wat Socrates ook zelf veelvuldig toepast. In menig dialoog komt Socrates letterlijk tot stilstand en is hij in een innerlijk gesprek verwickeld (hij raadpleegt zijn daimon).

2. Het goede weten is ook het goede doen.

Wij herinneren ons van de discussie Bij Spinoza over de macht en onmacht van de rede, dat dit klassieke standpunt niet alleen hoort bij Socrates, maar bijvoorbeeld ook bij de stoïcijnen. Goed nadenken betekent alles voor hem: weten wat je zegt, je zelf rekenschap geven en vooral zelfkennis. Het leidt tot een waarachtig bestaan.

³ Tekst uit de dialoog *Apologie* van Plato

De dood van Socrates, door Jacques-Louis David olieverf op doek, Metropolitan Museum of Art, New York

Socrates wordt uiteindelijk door zijn medeburgers veroordeeld tot de doodstraf, het drinken van de gifbeker. De tenlastelegging is het bederven van de jeugd en verwijten van godsdienstige aard. Hoewel hij makkelijk Athene had kunnen ontvluchten,

deed hij dit niet.

1.3.2 Ik vervolg nu met Plato, leerling van Socrates. Zijn eigenlijke naam is Arestes, maar Socrates gaf hem de naam Plato, de breedgeschouderde. Plato was enorm onder de indruk van Socrates. Plato was ongeveer 25 jaar oud toen Socrates veroordeeld werd. Hij kwam net als andere jongelingen van zijn sociale klasse vaak in contact met Socrates en moet hem goed gekend hebben. De rechtszaak en veroordeling van Socrates is richtinggevend aan Plato's leven. Geheel in de lijn van het denken van Socrates verwoordt hij diens optreden in de door hem geschreven dialogen. De vroege dialogen zijn een historische weergave van Socrates, maar geleidelijk aan wordt Socrates de man die het denken van Plato verwoordt en wijkt de historische dimensie. In totaal schreef Plato 36 dialogen, inclusief zijn brieven.

De ideeënleer van Plato.

In deze ideeënleer schept Plato een verbinding tussen het werkelijke, eeuwige en onveranderlijke – het ideeënrijk - en onze ondermaanse wereld van opkomen en vergaan. Plato stelde vast dat niets in de gewone wereld om hem heen perfect was. Niets was perfect mooi, of perfect goed of perfect waar. En toch, dacht hij, moest er iets bestaan waaraan de dingen hun schoonheid, goedheid en waarheid ontleenden. Dat, zo was zijn redenering, waren de 'Ideeën'. Een beter woord voor deze abstracte entiteiten zou 'Vormen' zijn. Het was aan deze Vormen dat de aardse dingen zich spiegelde, waar ze volgens Plato wel 'deel' aan kunnen hebben, zonder de perfectie van de Vorm te bereiken. Alleen de menselijke ziel kon, door middel van een soort leerproces dezelfde 'goddelijke' perfectie bereiken. Binnen de ideeënwereld is er een zekere hiërarchie, in die zin dat het hoogste idee de idee van Het Goede is. De

ideeën zijn goddelijk in de zin van perfect, mooi, eeuwig en kenbaar voor het verstand.

De mythe van de grot

Deze mythe geeft een idee van onze verhouding tot deze wereld en heeft de ideeënwereld als grondslag. Het verhaal van deze mythe gaat als volgt.⁴

- Goed, zei ik, dan moet ge nu eens gaan kijken naar de manier waarop wij zijn opgevoed. Stel u gevangenen voor die in een onderaards verblijf leven, een grot bijvoorbeeld. De toegang tot de open lucht wordt gevormd door een opening die even breed is als de grot zelf. Die mensen zijn nog nooit buiten de grot geweest. Ze kunnen benen en hals niet bewegen omdat die vastgeklemd zijn, en ze kunnen alleen voor zich uit kijken. Achter hun rug is een lichtbron: het is een vuur dat hoog boven hen brandt. Tussen dat vuur en de gevangenen loopt een weg die ook hoog is gelegen, met een borstwering die dient als het schot dat bij het poppenspel wordt gebruikt om de poppenspelers aan het gezicht te onttrekken.

- Dat zie ik voor me, zei hij.

- Achter die borstwering lopen mensen, die allerlei voorwerpen, zoals stenen en houten beelden van mensen en dieren, boven de borstwering uittillen. Sommigen spreken daarbij en anderen niet.

⁴ Ontleend aan de tekst Plato's Grot van Gerrit Teule in Civis Munid digitaal # 62, gebaseerd op de dialoog *Plato – Politeia – 514a–518d*

- Een vreemde situatie, zei hij, en die gevangenen zijn ook zo vreemd.
- O, maar die zijn niet anders dan wij, zei ik. Wat kunnen ze anders zien van zichzelf en van hun medegevangenen dan de schaduwen die door het vuur op de wand van de grot worden geprojecteerd?
- Niets, zei hij, want ze kunnen hun hoofd niet draaien.
- En van de dingen die achter hen langs worden gedragen zien ze ook niet meer dan de schaduw, nietwaar?
- Dat is zo.
- Stel nu dat ze met elkaar zouden spreken. Dan zouden ze het hebben over wat ze voor zich zien, en dat zouden ze voor de werkelijkheid houden.
- Inderdaad.
- En als in de gevangenis de echo weerklinkt van wat de voorbijgangers zeggen, waarbij het geluid door de wand wordt teruggekaatst, zouden ze dan niet denken dat het de schaduwen zijn die spreken?
- Waarachtig, dat is zo, zei hij.
- Dan houden de gevangenen deze schaduwen steeds voor de dingen zelf, zei ik.
- Dat kan niet anders, zei hij.
- Nu worden ze op de een of andere manier bevrijd uit de boeien die hen afhouden van de werkelijkheid, ging ik voort. Eén van hen wordt gedwongen om op te staan, het hoofd te draaien en ineens in het licht te kijken. Dat doet pijn aan zijn ogen, en verblind als hij is, kan hij nog steeds de dingen niet zien waarvan hij voor die tijd slechts de schaduwen zag. Wat zal hij zeggen, denkt ge, als men hem dan vertelt dat hij vroeger schimmen zag en nu dichterbij de werkelijkheid is komen te staan en beter kan zien wat zich in werkelijkheid afspeelt? Wat is zijn antwoord als men hem ieder ding dat voorbij wordt gedragen aanwijst en hem vraagt te zeggen wat het is? Hij zal het niet weten en meer geloof hechten aan wat hij voor die tijd zag.
- Dat is wel zeker, zei hij.
- Het zal pijn doen aan zijn ogen als hij gedwongen wordt naar het licht zelf te kijken, dus zal hij zich weer omdraaien en zijn toevlucht zoeken bij de dingen die hij wel kan zien en waarvan hij gelooft dat ze duidelijker te onderscheiden zijn dan de voorwerpen die hem worden aangewezen.
- Ja zeker, zei hij.
- Als iemand hem met geweld omhoogvoert langs die weg, die steil is en moeilijk begaanbaar, en hem niet loslaat voordat hij buiten de grot staat, in het volle licht van de zon, zal hij dan dat zonlicht niet als pijnlijk ervaren? Hij zal zich geen raad weten. Als hij eenmaal in het licht is gekomen en als zijn ogen worden verblind door het zonlicht, zal hij dan ook maar iets kunnen onderscheiden van wat de werkelijkheid wordt genoemd?
- Dat denk ik niet, zei hij, tenminste niet onmiddellijk.
- Ik denk dat hij zal moeten wennen. In het begin zal hij eerst de schaduwen kunnen onderscheiden, dan de weerspiegelingen van de dingen in het water, en pas later de dingen zelf. Als hij dan in een later stadium de verschijnselen in de hemel en de

hemel zelf wil waarnemen, kan hij dat het beste 's nachts doen, bij het licht van de sterren en van de maan. De dingen in het licht van de zon en de zon zelf kan hij echter nog niet goed zien.

- Natuurlijk.

- Tenslotte kan hij, denk ik, naar de zon zelf kijken en haar ware gedaante aanschouwen. Dan kijkt hij niet naar de weerspiegelingen ervan in het water of andere oppervlakken, maar naar de zon zelf in haar eigen licht en op haar eigen plaats.

- Zeker.

- Dan zal hij de conclusie trekken dat het de zon is die de seizoenen en de kringloop van de jaren veroorzaakt en alle dingen in de zichtbare wereld bestuurt, en dat de zon in zekere zin ook de oorzaak is van al de dingen die hij en zijn medegevangenen daarbinnen in de grot zagen.

- Zeker, zei hij, dat kan hij pas begrijpen als hij de zon heeft gezien.

- En wat denkt ge? Als hij zich zijn vroegere verblijfplaats herinnert, en wat daar voor wijsheid doorgaat, en zijn medegevangenen van destijds, zal hij zich dan niet gelukkig prijzen met de verandering en medelijden hebben met zijn makkers in de grot?

- Zeker, zei hij.

- Stel nu eens voor dat die elkaar overladen met eerbewijzen en loftuitingen, en dat ze geschenken geven aan degene die het snelst ziet welke schaduw er nu weer voorbijtrekt, of die zich het best kan herinneren in welke volgorde en in welk verband de dingen zich herhalen, zodat hij het best kan zien wat er gaat gebeuren. Denkt ge dan dat iemand die aan de grot is ontsnapt, uit is op hun eerbetoon en dat hij degenen die bij de gevangenen in aanzien staan en op de voorgrond treden, benijdt? Zou hij niet met Homeros veel liever hier op aarde willen leven 'als dienstknecht van een arm man' en alles liever verdragen dan er de overtuigingen op na te houden die de gevangenen erop nahouden, en zo te moeten leven als zij?

- Alles liever dan dat, zei hij.

- Stelt u zich nu eens voor, zei ik, dat zo iemand weer zou afdalen en op dezelfde plaats ging zitten als voorheen. Zouden zijn ogen niet verduisterd worden als hij zo plotseling in het donker komt?

- Reken maar, zei hij.

- Als hij weer moest wedijveren in het herkennen van de schaduwen met degenen die steeds vastgebonden bleven, terwijl zijn zicht nog zwak is omdat zijn ogen nog moeten wennen aan de duisternis - en dat zou wel eens een hele tijd kunnen duren - zou hij dan niet worden uitgelachen door de grotbewoners, en zouden ze niet zeggen dat hij van zijn uitstapje naar boven met verknoeide ogen is teruggekomen? Daaruit zouden ze opmaken dat het niet de moeite loont om zelfs maar te proberen naar boven te gaan. Als iemand hen dan probeert los te maken en naar boven te brengen, zouden ze hem dan niet ombrengen als hij in hun handen valt?

- *Vast en zeker, antwoordde hij.*
- *Deze gelijkenis, beste Glaukoon, zei ik, kan in zijn geheel worden toegepast op wat we hiervoor hebben gezegd. De zichtbare wereld is te vergelijken met een gevangenis waarin wij wonen, en het licht van het vuur dat daarbinnen schijnt met het zonlicht. En als ge de tocht naar omhoog uit de grot en het aanschouwen van alles wat daarboven is, ziet als het opstijgen van de mens naar het gebied van het zuivere weten, zult ge de kern van mijn betoog niet missen. Dat is toch wat ge hoopte te horen? Maar of het allemaal waar is, dat weet God alleen. Hoe het ook zij, in mijn voorstelling ziet het er zo uit dat het uiterste dat in het gebied van het kenbare gezien kan worden - en dan nog maar nauwelijks - het principe van het 'Goede' is. Als dat eenmaal gekend is, moet de conclusie worden getrokken dat juist dat principe de oorzaak is van al wat waar en schoon is, en dat geldt in iedere omstandigheid. In de zichtbare wereld brengt het goede het licht voort en de kracht daarvan, en in het gebied van het zuivere weten brengt de kracht van het goede waarheid en rede voort. Dan moet wel worden erkend dat iemand die wijsheid in praktijk wil brengen in het persoonlijke leven of in het leven van de gemeenschap, dat goede moet leren kennen.*
- *Daar ben ik het mee eens, zei hij, tenminste voor zover ik het kan volgen.*
- *Vooruit, zei ik, blijf mijn gedachtegang dan volgen en verbaast u zich er niet over dat degenen die die hoogte hebben bereikt zich niet meer willen bezighouden met het gedoe van de mensen. Nee, zij worden steeds voortgedreven door een verlangen naar het verblijf daarboven. Dat is toch te verwachten, als de vergelijking met het beeld dat we geschetst hebben tenminste opgaat.*
- *Dat is zeker zo, beaamde hij.*
- *En wat denkt ge, vroeg ik, zoudt ge het niet vreemd vinden als iemand die van het goddelijke schouwen terugkeert naar de menselijke beslommeringen, zich onbeholpen gedraagt en in hoge mate de lachlust opwekt? Dat moet toch wel gebeuren als hij, nog verblind door het licht en onvoldoende gewend aan het omringende duister, gedwongen wordt in de rechtszaal of ergens anders te spreken over de schaduwen van de gerechtigheid of over de beelden die die schaduwen veroorzaken, en met de mensen die de gerechtigheid zelf nog nooit hebben gezien een woordenstrijd moet voeren over wat zij onder gerechtigheid verstaan?*
- *Dat zou me niet verbazen, antwoordde hij.*
- *Maar wie zijn verstand gebruikt, zei ik, zal zich herinneren dat de ogen op twee manieren kunnen worden verblind: als ze uit het licht in het duister komen, en als ze van het duister in het licht komen. Omdat het voor de hand ligt dat dit voor de rede ook geldt, zal een redelijk mens niet zomaar in de lach schieten als hij een mens ziet die verward is en niet bij machte is iets te onderscheiden. Hij zal daarentegen kijken of die mens verblind is door omstandigheden waar hij niet aan gewend is omdat hij uit een helderder wereld komt, of omdat hij, gekomen uit een relatief duistere onwetendheid naar een helderder sfeer, verblind wordt door een overvloed aan schittering. Hij zal de een gelukkig prijzen om zijn ervaring en zijn*

levensomstandigheden, en medelijden hebben met de ander, en als hij al zou willen lachen, dan eerder om degene die van de duisternis in het licht komt, dan om wie van bovenuit het licht in de duisternis komt.

- Dat hebt ge heel goed gezegd, zei hij.

- Daaruit kunnen we opmaken dat sommige mensen er een verkeerde opvatting over opvoeding op nahouden. Ze zeggen dat er kennis in de mens geplant moet worden die hij voordien niet bezat. Zij denken dat je blinde ogen weer ziend kunt maken.

- Dat is een gangbare opvatting, zei hij.

- Onze gelijkenis toont echter aan dat de mens op ieder gebied alle mogelijkheden al in zich heeft, en het instrument waarmee hij iets leert, lijkt op een oog dat alleen kan zien als de mens zich met het gehele lichaam afkeert van de duisternis en het licht tegemoet treedt. Zo moet ook de mens zelf tot inkeer komen en zich afwenden van het proces van wording, tot hij in staat is de werkelijkheid van het zijnde te aanschouwen en de allesovertreffende glans daarvan te verdragen. En dat is ook het goede, nietwaar?

- Inderdaad.

- Misschien is het wel een bijzondere gave om de mens tot inkeer te laten komen en om te weten hoe dat zo gemakkelijk en doeltreffend mogelijk kan geschieden. Daarbij hoeft het vermogen om dingen in te zien niet in de mens te worden ingeplant, want dat heeft hij allang. Nee, het gaat erom dat de mens de goede kant op moet kijken.

- Dat lijkt mij ook, zei hij.

Eros

Het is de eros bij Plato die ons de weg doet afleggen naar het schone, het goede en het ware. Op die weg is de rede onze leidsman of menner. Met behulp van de krachten van het witte en het zwarte paard in ons kunnen we trachten die weg te gaan. Menner en paarden tezamen zijn het beeld van onze ziel. Deze zielsdelen worden ook wel als volgt benoemd:

- Logos (ratio) *menner*
- Thymos (erkenning)⁵ *witte paard*
- Eros *zwarte paard*

Eros is geboren uit 'overvloed' en uit 'gebrek'. In eros (het zwarte paard: verlangen, begeerte) ervaren we een afwezigheid van iets, dat

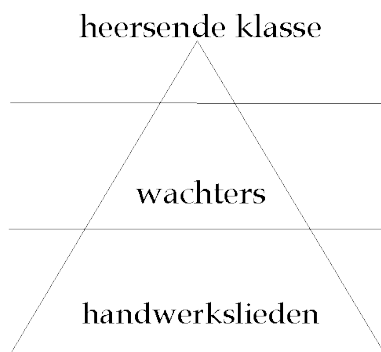
⁵ In de 20^e eeuw zal het begrip thymos weer uitgebreid ter sprake komen in het werk van o.m. Peter Sloterdijk (*Woede en Tijd*) en Francis Fukuyama (*Het einde van de geschiedenis en de laatste mens*). De thymos – beter het ontbreken ervan - wordt nu als element van cultuurkritiek uitgewerkt.

ons in beweging brengt. Dit verlangen voert ons uit de grot en brengt ons op de weg naar de werkelijke wereld van de ideeën.

In de dialoog Symposium vertelt Socrates zijn opvatting over de liefde, nadat andere sprekers hem voor zijn geweest op dit onderwerp. De kennis die hij hier uitdraagt heeft hij van een wijze vrouw, Diotima geheten.

Liefde zelf is noch wijs, noch mooi, maar is eerder het verlangen – **Eros** - naar wijsheid en schoonheid. Liefde kan zich op twee manieren uitdrukken: door zwangerschap en voortplanting - het lichamelijke aspect - of door het delen en voortbrengen van ideeën. De grootste wijsheid van al, vertrouwt zij Socrates toe, is kennis van de Vorm van Schoonheid. Dat is het dat we allen moeten nastreven.

Politieke filosofie

Plato is ook een politiek denker. Hij ontwierp in de dialoog *De Staat* een 'blauwdruk' voor een samenleving. Deze blauwdruk komt in hoofdlijnen overeen met het beeld van de ziel, de menner met twee paarden. Tweemaal trachtte hij zijn model ook tot werkelijkheid te brengen.

Het hoofd van de staat is een filosoof-koning (de rede: het hoofd), de staat wordt verdedigd tegen vijanden door de wachters (moed en trots: het hart) en de werkende bevolking verschaft de nodige levensbehoeften (begeerte: de buik). Harmonie tussen de drie delen betekent rechtvaardigheid, op persoonlijk niveau en op staatsniveau. De matigheid en zelfbeheersing is in de ideale staat de deugd die de drie klassen samen delen, waardoor ze tevreden zijn met de rol die hun werd toebedeeld.

In de 20^e-eeuwse filosofie zal er felle kritiek zijn op deze politieke filosofie. Onder meer Popper en Arendt werken deze kritiek grondig uit.

De Academie

In de eerste academie, (ook: de *Oude Academie* genoemd) die Plato omstreeks 385 v.Chr. zelf op zijn eigendom net buiten Athene oprichtte, werd mondeling onderwijs gegeven, waarbij niet alleen filosofie op het programma stond. Boven de poort van de Academie hing een opschrift: 'Wie geen aanleg heeft voor meetkunde, trede hier niet binnen.' Behalve wiskunde werd ook onderricht gegeven in onder meer astronomie, muziek, biologie en aan de Pythagoreërs ontleende getallensymboliek. Later, na Plato's dood, voer de *Midden-Academie* vanaf de 3e eeuw v.Chr. onder leiding van Arcesilaus en Cameades een meer sceptische koers. In de derde Academie (of *Nieuwe Academie*) vanaf ca. 160 v.Chr. werd wat afstand genomen van het scepticisme, en dat ging gepaard met een dogmatische terugkeer naar de

leer van Plato. De Academie bleef als school bestaan tot 529 toen zij door de Byzantijnse keizer Justinianus gesloten werd.

2.2.3. Aristoteles (384-322 v. Chr.) is een invloedrijk leerling van Plato. Als leerling wordt hij diepgaand door Plato beïnvloed, maar hij ontwikkelt een eigen filosofie. Deze is in tegenstelling tot Plato niet in een abstracte ideeënwereld geworteld, maar

heeft **onze concrete wereld** als uitgangspunt. Hij droeg bij aan logica, metafysica, wiskunde, natuurkunde, biologie, plantkunde, ethiek, politiek, landbouw, geneeskunde, dans en theater. Aristoteles was duidelijk meer empirisch gericht dan zijn leermeester. Hij schreef maar liefst 200 verhandelingen over de meest verscheidene onderwerpen, waarvan er slechts 31 zijn overgebleven.

Plato en Aristoteles fragment uit fresco van Raffaello Sanzio (1483-1520) (Vaticaan)

Aristoteles was de eerste filosoof die de gebieden van de menselijke kennis indeelde in verschillende disciplines, zoals wiskunde, biologie en ethiek. Sommige van deze classificaties worden nog steeds gebruikt. Kortom in Aristoteles herkennen we de empirisch en methodisch ingestelde wetenschapper, zij het dat bewijzen destijds niet werden verkregen uit experiment of proef, maar uit het verstand. Aristoteles zou je de vader van de wetenschap kunnen noemen. Zijn empirische instelling en zijn systematische ordening van zijn observaties zijn herkenbare kenmerken. Ook ontwikkelde Aristoteles de logica verder. Hij deed dit om zijn eigen redeneren te kunnen toetsen op de juistheid ervan. Zijn logica (syllogistiek) is nog steeds geldig en was tot in de 19^e eeuw toonaangevend. Zie bijlage 3.

Leven

Aristoteles is de zoon van een arts. Hij is afkomstig uit Stageira. Als jongeman, 17 jaar, gaat hij in/aan de academie van Plato studeren. Als Plato overlijdt wordt hij niet benoemd als diens opvolger. Aristoteles verlaat – teleurgesteld - de academie en enige tijd later wordt hij in Macedonië benoemd tot leraar van de latere Alexander de

Grote. Aristoteles kwam in zijn leven zo in nauwe aanraking met twee grootheden van zijn tijd: Plato en Alexander de Grote. Hierna keert Aristoteles terug naar Athene en sticht daar een nieuwe school, het lyceum. Uiteindelijk moet hij bij de dood van Alexander de Grote vluchten uit Athene en een jaar later overlijdt hij.

Denken

Aristoteles ziet in heel de natuur en kosmos een kracht die ernaar streeft zichzelf tot verwezenlijking te brengen. Een bloem, boom, dier streeft naar zijn optimale vorm en dat doet een mens ook. Mens, boom en dier maken deel uit van de kosmos en heel deze kosmos evolueert naar een steeds grotere volmaaktheid. Deze doelgerichtheid van wereld en kosmos komt ook tot uitdrukking in het begrip doelloorzaak. De doelloorzaak (causa finalis) is de belangrijkste en onderscheidende oorzaak bij Aristoteles. Andere oorzaken zijn: materiële oorzaak, formele oorzaak en werkoorzaak.

Een voorbeeld hiervan om deze vier oorzaken duidelijker te maken in samenhang met elkaar:

Een beeldhouwer maakt een bronzen beeld van een regerend vorst.

1. Brons is de materiële oorzaak
2. Het idee van de beeldhouwer is de formele oorzaak;
3. Het vervaardigen van het beeld is de werkoorzaak;
4. De blijvende herinnering aan deze vorst is de doelloorzaak.

Deze nadruk op doelgerichtheid Bij Aristoteles kun je samenvatten in de term teleologisch. Daar zit de term telos in, (eind)doel.⁶

Al eerder zagen we dat Aristoteles – in tegenstelling tot Plato - uitgaat van de concrete waarneming van het individuele ding: eik, stoel, Socrates. Maar de tegenstelling met Plato gaat verder. De ideeën of vormen, die bij Plato in een transcendente ideeënwereld verblijven en die wij daar kunnen schouwen, worden door Aristoteles naar de aarde gebracht en gekoppeld aan het individuele ding.⁷ Voor Aristoteles bestaat alles uit stof en vorm. Stof is de materie en de materie krijgt zijn vorm opgelegd vanuit de vorm. De vorm verwezenlijkt zich in de materie. Het is het worden ofwel de overgang van de potentie van de vorm naar act, verwezenlijking van de vorm. De vorm is essentie, of ook wel substantie. De vorm is de drager van de potentie en zet de stof 'in beweging'. Bij levende wezens krijgt de vorm de naam ziel. Aristoteles onderscheidt:

- a. De plantenziel (vegetatieve bestaan en voortplanting);

⁶ We zullen zien dat bij Descartes (en Spinoza) dit teleologisch denken afgewezen wordt. Van de vier oorzaken van Aristoteles blijft enkel de voorafgaande werkoorzaak over.

⁷ Deze tegenstelling tussen Plato en Aristoteles zal in de middeleeuwse filosofie een grote rol gaan spelen.

- b. De dierlijke ziel (waarneming en beweging)
- c. De menselijke ziel (denken en spreken). Denken onderscheiden in praktisch denken, theoretisch⁸ denken en als hoogste vorm de beschouwing of contemplatie.

In de mens zijn planten- en dierenziel opgenomen in de mensenziel.

God

Waar vindt de beweging die bij Aristoteles een belangrijke rol speelt als groei en ontwikkeling zijn oorsprong? Elke beweging wijst terug naar een voorafgaande beweging. Dat kun je ook abstracter zeggen. Elke oorzaak vindt zijn grond in een andere oorzaak. Zo kun je eindeloos terug redeneren. Voor Aristoteles betekent dit dat er een onveroorzaakte oorzaak, ofwel een onbewogen beweging. Zo komt Aristoteles uit bij een godsbegrip dat als grondslag en verklaring van onze kosmische werkelijkheid dient.⁹

Deugdetiek

Geheel in overeenstemming met zijn opvatting over de werkelijkheid geldt bij Aristoteles dat de mens de opdracht heeft zijn wezen of ziel (dat wat hem/haar in beweging brengt) tot uitdrukking te brengen in zijn leven. Dat is de kern van deugdzaamheid. Je zou ook kunnen zeggen: 'worden wie je bent'. Van Socrates kun je bijvoorbeeld zeggen dat hij een aantal bijzondere eigenschappen heeft, die hem tot Socrates maken. Maar Socrates en mensen in het algemeen hebben ook algemeen menselijke kwaliteiten: verstand, rechtvaardigheid, vriendschap. Een bijzondere deugd bij Aristoteles is de gepaste trots. Die houdt het midden tussen bescheidenheid en trots.

Deugd (het betekent letterlijk iets tot voortreffelijkheid brengen) is een morele houding, die je jezelf verwerft als resultaat van bewuste gewoontevorming in het handelen. Daarbij gaat het in het handelen om een evenwichtige afstemming tussen wat zich voordoet en wat je algemene opvattingen zijn over goed handelen (waarden). Dit bewust overwegen en verankeren is gevat in de term phronesis of ook wel prudentia. Ons prudent hangt ermee samen. Maar ook het 'caute' in de zegelring van Spinoza verwijst ernaar.

Deugd is het midden tussen twee uitersten. Bijvoorbeeld: moed is het midden tussen overmoed en lafheid. Elke deugd hangt samen met de omvattende deugden van. Rechtvaardigheid en vriendschap. In het deugdzaam handelen ervaart de mens geluk: hij handelt in overeenstemming met zijn wezen (ziel). Eudaimonia – de goede daimon. Deugdzaam leven is een voortreffelijk en daarmee een gelukkig leven. Geluk

⁸ In het woordje theoretisch zit theos ofwel god. Het theoretisch denken richt zich in de beschouwing op de goddelijke essentie van de kosmos.

⁹ In de middeleeuwen zal dit godsbewijs het kosmologisch godsbewijs worden genoemd (Thomas van Aquino).

zit opgesloten in het goede handelen zelf. Een gelukkig mens is een gelukt mens. Maar ook Aristoteles zal erkennen, dat enige welstand daarbij helpt. Deze deugdetiek van Aristoteles is springlevend aanwezig in onze tijd.

Tot slot

De invloed van Plato (en daarmee van Socrates) en Aristoteles op de westerse cultuur is nauwelijks te onderschatten. In de middeleeuwse wijsbegeerte zullen beide denkers prominent aanwezig zijn en zal hun tegenstelling verder verdiept en uitgewerkt worden. De moderniteit ontspringt uit deze tegenstelling en overstijgt haar.

1.4 Over 'het goede leven': wijsheidstradities als een manier van leven.

Filosofie al een manier van leven is de Nederlandse titel van een boek van de Franse denker Pierre Hadot. In dit boek behandelt hij klassieke filosofie vanuit het oogpunt van levenskunst. Samen met Michel Foucault introduceerde Hadot vorige eeuw opnieuw de traditie van 'het goede leven'. Het goede leven opgevat als een verworvenheid op basis van kritische reflectie op het eigen bestaan. Het punt in de tijd, waarop deze herintreding van het goede leven in de filosofie plaatsvindt is niet toevallig. Tot dan toe viel 'het goede leven' grotendeels samen met kerkelijke of ideologische opvattingen over ons bestaan. De voortschrijdende secularisering schiep als het ware de ruimte of leegte om deze kritische oriëntatie op de kwaliteit van leven weer op te laten bloeien.

Hadot beschrijft in zijn boek een aantal tradities bij de Grieken en Romeinen. De stamvader van al deze tradities is Socrates. Zijn opvattingen zijn ijkpunt en inspiratie tegelijk. De volgende tradities worden onderscheiden:

- Cynisme
- Scepticisme
- Stoïcisme
- Epicurisme
- Neoplatonisme

Hadot wijst erop dat de Grieken bij al hun denken altijd de natuur als achtergrond hebben. Wij zullen dat in de wijsheidstradities terugvinden. Het belangrijkste echter is dat deze wijsheidstradities wegen zijn naar menselijk geluk in de opvatting an de toenmalige filosofie. In dit verband wijst Hadot ons op een drieslag, die essentieel is voor al deze klassieke tradities.

1. een theoretische oriëntatie op de werkelijkheid;
2. een vertaling van deze opvattingen in een houding (ethos);

3. oefeningen om deze houding met het dagelijks leven te kunnen verweven.

In deze paragraaf wil ik een korte karakteristiek geven van al deze tradities en wat dieper ingaan op twee ervan, nl het stoïcisme en het epicurisme. Het neoplatonisme komt ter sprake in de paragraaf over Alexandrië.

A. Het filosofisch **cynisme** (als naam gebaseerd op het Grieks voor 'honds') was

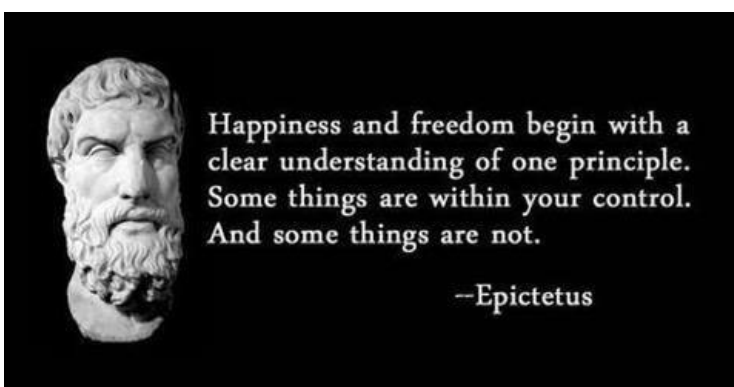

een invloedrijke filosofische school. Het cynisme vindt zijn oorsprong bij Antisthenes, leerling van Socrates. De bekendste vertegenwoordiger is ongetwijfeld Diogenes van Sinope, (404 – 323). Ik zou zeggen, Diogenes van de ton (zie afbeelding hiernaast). Centraal in het cynisme staat niet zozeer een bepaalde doctrine of theorie, maar een levenswijze: de cynicus verwerpt alle wereldse rijkdom en culturele gewoontes. Het gaat erom een leven te leiden dat trouw is aan de natuur en getypeerd kan worden als een 'waar' leven, namelijk een leven dat

zich volledig bewust van zichzelf is en daardoor ook geen schaamte of verborgenheid tegenover derden mag tonen. Het cynisme bleef bestaan tot in de 5e eeuw.

B. **filosofisch scepticisme** stelt dat de menselijke geest van nature onbekwaam is om iets met zekerheid te weten. De basis van dit scepticisme wordt gevonden bij de Pyrrho van Elis (360 – 275). Deze stelde dat doordat onze premissen/beweringen zijn gebaseerd op weer andere premissen, we niets zeker kunnen weten en de betrouwbaarheid van alles in twijfel getrokken dient te worden. Ook moeten we voortdurend over onze oordelen reflecteren. Het scepticisme constateert dat voor elkaar tegensprekende wijsgerige systemen goede argumenten lijken te bestaan. De enige aanvaardbare houding is de oordeelsonthouding (epochè). Dit **filosofisch scepticisme** is diepgeworteld in de Griekse filosofie. Twijfel aan de betrouwbaarheid van waarneming leidde onvermijdelijk tot de vraag naar de betrouwbaarheid van kennis en de aanspraak op zekerheid.

Verder is door het optreden van de sofisten (zie ook pag. 7) een relativisme geïntroduceerd, dat ook een voedingsbodem is geweest voor het scepticisme. Denk in dit verband aan het uitgangspunt: *De mens is de maat van alle dingen*.

C. Stoa of stoïcisme. De naam stoa verwijst naar een zuilengang in Athene, waar de oprichter van deze stroming

Zeno van Citium (334 – 264) les gaf.

De stoa heeft grote populariteit verworven en vooral binnen het Romeinse rijk. Bekende vertegenwoordigers van deze stroming zijn: Seneca, Epictetus en de keizer Marcus Aurelius. De stoa leverde ook een belangrijke bijdrage aan de logica.

Zoals elke wijsheidstraditie streeft naar het menselijk geluk, zo presenteert de stoa zich als de aangewezen weg. De mens is als element van de natuur ingebed in een onverbidelijke, causale orde. Zijn reactie op dit gegeven is bepalend. In de opvatting over de werkelijkheid speelde in de stoa de harmonie in de kosmos een grote rol. Deze kosmos werd gezien als een levend en intelligent organisme, dat onder leiding van de rede (logos) een onveranderlijke harmonie ten toon spreidt. Zoals de sterren hun eeuwige en onveranderlijke banen trekken in het firmament, zo dient ook de mens zich te voegen naar de allesomvattende rede. De stoa staat voor de opdracht om deze redelijke harmonie van de logos in zichzelf te realiseren en zo in eenheid te zijn met de natuur en jezelf. En met de ander. Het leven in gemeenschap wordt gezien als een natuurlijk bestanddeel van het menselijk bestaan. De stoa onderscheidt zich van hedonistische bewegingen. Het genot betreft het dier. Niet de mens. Vanuit onze drift tot zelfbehoud ontwikkelen we opvattingen over goed en slecht. De logos leidt ons vanuit dit oorspronkelijk zelfbehoud naar het welzijn van ons en al onze soortgenoten, dat wat goed is voor heel de mensheid. De dood betekende transformatie: overgang/terugkeer naar de kosmos.

Voor de stoïcijnen waren met name emoties een valkuil. Een emotie is het gevolg van verkeerd redegebruik. Deze emoties verstoren de sereniteit van de redelijke orde. Emoties nemen je op sleeptouw en halen je zo uit je evenwicht. De kracht van de rede kan deze onevenwichtigheid opheffen. In tijden van rampspoed gold dat je het moet 'uithouden', 'verdragen' als belangrijke stoïcijnse deugd. Een stoïcijn zal als consequentie hiervan trachten zijn (onontkoombaar) lot lief te hebben (amor fati). Dat betekent niet dat hij per se fatalistisch is. Epictetus (50 – 130) verwoordt dit als volgt: *'Geef me de moed te accepteren wat niet in mijn vermogen ligt, de kracht om alles te doen wat in mijn vermogen ligt en de wijsheid tussen die twee onderscheid te maken'*, (uit Encheiridion).

Voor de stoïcijnen is alles materie: lichaam, ziel, God. In hun opvatting bestaat alleen het lichamelijke. Alleen het materiële kan invloed uitoefenen of invloed ondergaan. Bij de stoa bestond het principe van de eeuwige wederkeer van hetzelfde, nl. dat de kosmos door vuur weer in zijn beginpunt wordt teruggebracht en vanuit dit beginpunt weer zijn vaste loop herneemt, waarbinnen alles langs de wetten van de natuur zich opnieuw ontvouwt.

D. **Epicurisme** De stichter hiervan is Epicurus (341-270). Epicurus is als stichter van deze traditie heel invloedrijk. Het epicurisme heeft iets van een leer weg.

Het beste leven volgens Epicurus is een teruggetrokken leven te midden van vrienden. Zo stelde Epicurus zijn tuin gastvrij open voor vrienden, slaven en vrouwen. Voor die tijd zeer opmerkelijk. Vandaar de naam tuinfilosofen?

De vriendschap speelt een grote rol: de epicuristische school stond bekend als besloten. Elke persoon die zich aansloot bij het epicurisme kon rekenen op de steun en het vertrouwen van de andere epicuristen. Epicurus' motto **Leef in het verborgene** duidt erop dat hij het afraadt om publieke functies te bekleden, of anderszins teveel in de schijnwerpers te treden.

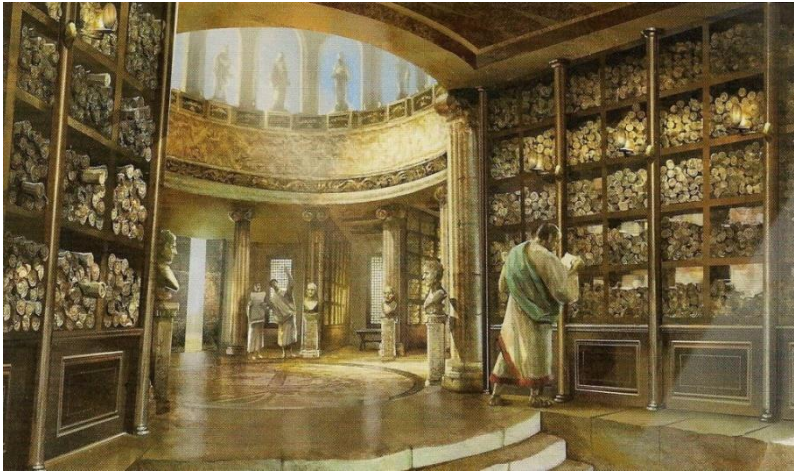
Centraal staat het genieten. Het epicurisme is een hedonistische stroming. Genieten, maar met mate. Volgens de tuinfilosofen is het een door de natuurgegeven feit, dat zowel dier als mens het vermijden van pijn en het verkrijgen van genot nastreeft. Maar dit nastreven dient bedachtzaam gedaan te worden. Veel genotszucht leidt tot vormen van verslaving. Luxe raadt hij ons ook af. Luxe leidt tot last en het behoudt ervan brengt zorg en angst met zich mee. Echt genot is een vorm van tevredenheid. Dat vraagt om een niet te veel willen en zich te vrijwaren van angst en pijn. Angsten zijn onnodig en onverstandig. Dat geldt ook voor de goden. Zij bemoeien zich niet met ons. En de angst voor de dood is irreal. Zolang wij er zijn, is de dood er niet. En als de dood er is, zijn wij er niet.

Voor Epicurus evenwel geldt dat het verkrijgen van genot alleen bestaat uit het voldoen aan *natuurlijke* behoeften. Daarmee komen we uit bij de *ataraxia* (onverstoorbaarheid, gemoedsrust).

Epicurus adopteert het atoommodel van Democritus (zie pag.5). Volgens Democritus' visie is alles in de wereld fysisch. Dus niet alleen lichamen, ook de ziel bestaat uit atomen, die doelloos door de ruimte vliegen en toevallig op elkaar botsen, en af en toe tijdelijk samenklonteren. Zo ontstaat volgens hem de wereld.

En dit was het volgens Epicurus dan ook. Er zijn in dit wereldbeeld geen abstracte blauwdrukken zoals bij Plato, er is geen hoger doel zoals bij Aristoteles en er is ook geen onveranderlijk 'zijn', waar Parmenides in geloofde. Zelfs zijn er geen hogere natuurwetten waar alles naar luistert, zoals Heraclitus aannam. Het leven is volgens Epicurus puur fysisch en doelloos. En deze doelloosheid en betekenisloosheid ziet hij als een bevrijding.

1.5. Alexandrië.

Deze Egyptische stad werd gesticht door Alexander de Grote in 331 v. Chr. De stad werd in zijn ontwikkeling begunstigd door de opvolgers van Alexander en kenmerkte zich door zijn multiculturele karakter: naast de lokale bevolking was er een belangrijke joodse en

Griekse gemeenschap. De stad groeide uit tot een belangrijk cultureel en wetenschappelijk centrum. Het nam de rol van Athene over als kenniscentrum van de toenmalige wereld. Ptolemaeus I stichtte het Museum (gewijd aan de Muzen), waarin o.m. les werd gegeven en waarin een grote bibliotheek werd gevestigd. Deze bibliotheek kreeg de taak om niet alleen alle bestaande wereldliteratuur te verzamelen, maar ook om deze literatuur te vertalen in het Grieks. De omvangrijke collecties van de bibliotheek trokken internationale geleerden aan. Een van de bekende vertalingen is de Septuagint, de Hebreeuwse Bijbel. De bibliotheek is sindsdien een blijvende vorm van kennisopslag gebleven in onze cultuur en zal van groot belang blijken bij de val van het Romeinse rijk.

We treffen Ptolemaeus aan in Alexandrië. Hij is de vermaarde astronoom en wiskundige. Hij vervolmaakte het wereldbeeld van Aristoteles (zie p. 3) met de aarde in het centrum, waaromheen planeten en sterren draaien en dat tot aan Copernicus (16^e eeuw) gehandhaafd bleef.

Alexandrië was ook een belangrijk centrum van de gnostiek en het invloedrijke neoplatonisme vindt eveneens hier zijn oorsprong. Om een levendig beeld te krijgen van het toenmalige Alexandrië is de film *Agora* zeer de moeite waard. In deze film aandacht voor Hypathia, de vrouwelijke wiskundige, sterrenkundige, natuurkundige en hoofd van de neoplatoonse filosofische school. En natuurlijk de verwoesting van de bibliotheek. Hoe boeiend de film ook is, de interpretatie is zeker niet onomstotelijk.

In de derde eeuw werd Alexandrië van betekenis op het gebied van de Griekse wijsbegeerte. Er bestond een filosofieschool van Ammonius Saccas, bij wie Plotinus, een geboren Egyptenaar en stichter van het neoplatonisme, studeerde. Hoewel Plotinus niet in Alexandrië doceerde, was de invloed van zijn wijsbegeerte hier wel

bespeurbaar, bijvoorbeeld in de werken van Origenes (ca. 185-254). Deze kerkvader heeft mogelijk ook in de school van Saccas gestudeerd.

Neoplatonisme

Neoplatonisme is een naam die pas in de 19^e eeuw aan deze stroming wordt gegeven. Alle neoplatonisten zagen zich dus gewoon als platonisten, denkers die in de traditie van Plato hun gedachten ontwikkelden. Het feit echter dat er belangrijke inhoudelijke verschillen ontstonden ten opzichte van de oorspronkelijke filosofie van Plato rechtvaardigde deze indeling.

De belangrijkste overeenstemming van het neoplatonisme met Plato is het dualisme, het bestaan van een bovenzinnelijke wereld, de wereld van de ideeën en het ware Zijn, die wezenlijk verschillen van onze waarneembare, vergankelijke wereld.

Het verschil met Plato is dat het neoplatonisme veel meer de nadruk legt op de Godheid: de Ene, oorzaak van al het bestaande. Plotinus baseerde zich hiervoor op het Idee van het Goede uit Plato's *Staat*. Het Ene kan niet beschreven worden, we kunnen eigenlijk alleen zeggen wat het *niet* is, maar de aanduiding *het Ene* is nog het minst ongepast. Potentieel 'is' het Ene al wat eruit voortkomt.

Ook in dit denken staat alle kennis ten dienste van het uiteindelijke doel dichterbij de Godheid/ de Ene te geraken. Via emanatie (uitstroming) uit de Ene komt het vele (geest, wereldziel, zichtbare wereld) tot stand. Zoals alles uitgaat van de Ene, zo keert ook alles weer terug tot de Ene. Dat is het doel van de wereld en van de mens. In het neoplatonisme is dat de opdracht van elke mens dit op eigen kracht – via schouwing – te ondernemen. In het Christendom ook, maar die terugkeer kan enkel met behulp van goddelijke genade (Augustinus). (Neo)platonisme en Christendom ogen nauw verwant. Wat het wezenlijke verschil is, is dat het neoplatonisme voortkomt uit het denken en het Christendom zich baseert op openbaring.

Het einde van Alexandrië

Over het einde van Alexandrië en met name de bibliotheek bestaan veel speculatieve verhalen. Een van die speculatieve verhalen zijn gebaseerd op Hypathia, een vrouwelijke neoplatonische filosofe en wiskundige. In dit geval zou het einde van de bibliotheek een actie zijn geweest van Christenen. Wellicht heeft Alexandrië onder invloed van de ineenstorting van het Romeinse rijk zijn roem en glans verloren. Toch is het verhaal van Hypathia boeiend en in zekere zin actueel. Wellicht de moeite waard om als afsluiting van dit eerste deel de film *Agora* met elkaar te bekijken?

Artikel 1: Fundamenten van de beschaving

Mariëtte Bakker, *FM nr. 10/1999*

Wat is erover van de oudste fundamenten van de filosofie? Mariëtte Bakker reisde langs de ruïnes van West-Turkije en Griekenland, op zoek naar Thales, Heraclitus, Plato & Socrates.

'Hier heeft Socrates zijn gifbeker gedronken. Gek eigenlijk dat deze plek geen bedevaartsoord is geworden.' Ik stel me voor dat Thales van Milete op deze plek heeft gezeten, terwijl hij zijn blik en gedachten liet uitwaaieren over lucht en water. In zijn tijd - hij leefde van 624 tot ongeveer 545 voor Christus - moet hier, onderaan de Kebalak Tepè-heuvel, een drukke haven hebben gelegen. De kustlijn heeft zich inmiddels tien kilometer teruggetrokken, de heuvel is opgegaan in een zacht glooiend landschap en de ruïnes van de stad liggen half verzonken in een drassig moeras. Zelfs midden in de zomer staat de opgraving onder water. Er staan nog een paar tempels en muren overeind. De rest is gesloopt door de inwoners van de omliggende dorpen. Het witte marmer bleek uitstekend bouw materiaal.

Milete is de plek waar de westerse filosofie is geboren en Thales geldt als 'de eerste filosoof'. Als bevoorrechte burger van een Griekse *apoika* ('een huis elders') moet hij over de nodige tijd en rust hebben beschikt. Daarin onderscheidde hij zich niet van de moderne toerist. Alleen maakte hij daar goed gebruik van. Hij bestudeerde de sterren en dacht na. Tegen de stroom van de vertrouwde mythologie in zocht hij, op basis van zijn eigen verstand en waarneming, naar een verklaring voor de wereld om hem heen. Hij meende in het element water als oerstof (*archè*) het antwoord te vinden. Natuurlijk maakt zijn antwoord - 'Alles is water' - geen indruk meer. Maar de wijze waarop hij de vraag stelde, de manier waarop hij eigenzinnig naar een antwoord zocht, dwingt respect af. Hij was in staat afstand te nemen van de opvattingen die in zijn tijd als vanzelfsprekend golden. Bij hem ontstond de kunst tot verwondering, die ons in staat stelt om nieuwe horizons open te breken. Het is nog altijd een belangrijke regel van het taalspel dat wij filosofie noemen.

'Het onbepaalbare onbepaalde'

Ook Anaximander, een leerling en vriend van Thales, moet hier hebben gewoond. Hij leefde van 610 tot 546 voor Christus en handelde op een voor filosofen kenmerkende manier: hij verschilde van mening met zijn leraar Thales. Volgens Anaximander was niet het water maar het 'onbepaalbare onbepaalde' (*to apeiron*) de oerstof of oorsprong. In het eerste bewaard gebleven fragment uit een filosofische tekst stelt

hij dat uit dit onbepaalde 'door het tevoorschijn treden van tegengestelden' de werkelijkheid ontstaat. Tjonge! 'Waaruit de dingen ontstaan', vervolgt Anaximander, 'daarin gaan ze naar behoren weer over bij hun vergaan.' En dan volgt die intrigerende toevoeging: 'Want ze geven elkaar recht en boete voor hun ongerechtigheid volgens de orde van de tijd.' Deze spreuk heeft hedendaagse denkers als Heidegger en Derrida opnieuw aan het denken gezet - misschien iets om me in Nederland nog eens in te verdiepen. In de bus op weg naar het noorden overvalt me de willekeur van de overlevering. Dat ene citaat uit het werk van Anaximander kennen we door het werk van Simplicius, een Romein uit de zesde eeuw na Christus. Hoe betrouwbaar zou zo iets zijn? Van Heraclitus, naar wiens vroegere woonplaats Efeze deze rit mij voert, zijn via de schrijvers uit de Oudheid in ieder geval nog 126 spreuken of fragmenten overgeleverd. Dat is heel wat meer, maar de vraag is we of op grond van zo weinig materiaal iemands werk goed kunt interpreteren. Veel inleidingen in de presocratische wijsbegeerte zoeken houvast bij de komische anekdotes die Diogenes Laertius zo'n 250 jaar na Christus over Heraclitus wist op te dissen uit een toen al grijs verleden. In zijn prettig leesbare en weinig betrouwbare boek verschijnt 'de duistere' als de aristocratische snob die zich niet thuis voelde tussen zijn stadsgenoten en aan het einde van zijn leven voor een kluizenaarsbestaan koos. Gelukkig ligt op mijn schoot een prettige uitzondering op het al te grote leesgemak. Het is de vertaling van Heraclitus' spreuken door Cornelis Verhoeven met een uitgebreid commentaar. Verhoevens kunst om te lezen en de losse stenen als 'een snoer van spreuken opnieuw aan elkaar te rijgen' helpt me in contact te komen met het verleden.

Het was een vergissing, realiseer ik me, om Heraclitus als filosoof voor onderweg te beschouwen. Ik dacht recht te doen aan de denker van het kosmische 'worden' door hem in volle beweging (deze gammele bus is dat wel toevertrouwd) tot mij te nemen. Maar het beroemde *panta rhei* - door Verhoeven vertaald als 'alles stroomt en niets blijft' - is hoogstwaarschijnlijk niet eens van de meester zelf. Weer een illusie minder. De dynamiek van Heraclitus' denken blijkt niet uit de letterlijke verplaatsing te bestaan, noch uit de eenzijdige stelling dat de realiteit een onophoudelijk stromen en transformeren van elkaar bevechtende krachten, een permanent dynamisch wordingsproces, is.

'Het zijn dezelfde rivieren waar wij in stappen en het zijn niet dezelfde; wij zijn het en wij zijn het niet.' Met deze wijsheid van Heraclitus arriveer ik op de plaats van bestemming: Efeze. Het is een van de best bewaarde steden uit de Oudheid, compleet met wegen, huizen, beelden en theaters. Zelfs de beroemde bibliotheek staat nog grotendeels overeind. 'Wij zijn het en wij zijn het niet.' Is die stoffige bus waar ik zojuist ben uitgekomen, hetzelfde voertuig als dat waarin ik in Milete ben ingestapt? Ben ik nog dezelfde? Langzaam dringt tot me door waarom Heraclitus 'de

duistere' werd genoemd - zijn woorden schreeuwen om interpretatie, om overdenking, om (zelf)onderzoek. Dat is precies wat zijn werk zo waardevol maakt. Hij weet mij met zijn raadselachtige uitspraken wakker te schudden en me aan het werk te zetten. Is dat niet sowieso de functie van de filosofie? Is de filosofische worsteling niet bij uitstek de strijd van het denken - gebonden aan de taal - met een wereld? Hoe is het mogelijk om met alledaagse woorden als 'ik' en 'bus' of 'rivier' de ontsnappende werkelijkheid te vatten? Het duizelt in mijn hoofd.

De kosmos

Ik ben blij dat ik na het bezoek aan Efeze even uit kan waaien op de boot. De volgende pleisterplaats is Samos, waar Pythagoras (570-497 v.Chr.) is geboren. Zijn naam roept de herinnering bij me op aan winterse wiskundelessen in een bedompt lokaal. Niet echt een positieve associatie, maar Samos is mooi en groen. De bewoners lijken niet gebukt te gaan onder de ernst die hun illustere voorganger typeerde. Het zullen de wijngaarden zijn. Ik zwicht voor de verleiding om de avond te wijden aan de god Dionysos. De avond kleurt rood boven de haven van Pithagórion.

De volgende ochtend durf ik de ontmoeting met de ascetische Pythagoras aan. Het valt niet mee. De strengheid van mijn vroegere wiskundeleraar valt in het niet bij het regime waaraan de Pythagoreërs zich onderwierpen. Pythagoras was bepaald geen democratische of beminnelijk filosoof. Hij was een Meester, een autoritaire leider van een sekte, waar ik me niet erg bij thuis voel. Hij reserveerde de term 'kosmos' voor de wereld, waarmee hij een volstrekt harmonische eenheid bedoelde. Die harmonie liet zich berekenen, meende hij. Ik begrijp die fascinatie voor getallen en verhoudingen wel. Ook ik heb een periode de obsessie gehad om alles in vlakken en lijnen onder te verdelen en 'te tellen'. Ik loop rond over de resten van het klassieke Samos en ik kan het niet laten. Ik tel het aantal stappen dat ik afleg naar de tempel van Hera. Daar laat ik - als afscheid van Samos en haar cijferrijke verleden - de overgebleven zuil als een grote 1 op mij inwerken. Het lukt. Ik voel harmonie.

Rest mij het hoogtepunt van mijn reis. Athina, de stad waar Socrates zijn sandalen op de marktstenen heeft versleten, waar Plato zijn prachtige dialogen schreef, waar Aristoteles zijn wijze lessen in het lyceum gaf. In het vliegtuig probeer ik de veel te grote kaart van Athene open te vouwen. De polis die in haar bloeitijd naar schatting 350.000 inwoners had (waarvan slechts 43.000 mannelijke burgers stemrecht hadden) is uitgegroeid tot een miljoenenstad. De gele nevel boven de bebouwde heuvels van Attika belooft weinig goeds. Hoe vind ik hier de grote drie uit de geschiedenis van de filosofie ooit terug?

Het goede

Een beetje opgewonden stap ik later uit de metro op Monasteráki aan de voet van de Akropolis. De winkeliers hebben hun siësta geofferd aan het toerisme. Het antieke Athene en haar denkers schreeuwen me in de vorm van posters, T-shirts en borstbeelden toe. Hier tref ik mijn helden dus, te midden van cassettes met populaire bouzouki, olijfolie-zeepjes en 'handgemaakte' tassen. Wie had dat 2500 jaar geleden kunnen denken? Met een marmeren Socrates in de hand wandel ik naar de Agora - de plek waar het gewone leven van de Atheense burger zich grotendeels afspeelde. Het drukke centrum van het publieke leven van toen is nu een oase van rust. Ik zoek mijn weg naar de gevangenis waar Socrates wellicht zijn gifbeker heeft gedronken. Gek eigenlijk dat deze plek geen bedevaartsoord is geworden. Maar ja, er is ook geen graf. Ik weet niet eens zeker of ik op de goede plek ga zitten. De goede plek, wat is dat? Een lastige, maar cruciale vraag zou Socrates zeggen. Daarvoor moet je namelijk weten wat 'het goede' is. Ik kijk naar een zwerfkatje dat voor mijn voeten ligt te spelen. Beet Socrates niet net als hij in zijn 'eigen staart'? Om het goede te doen, zei hij, moet je weten wat het goede is. Maar hoe weet je wat het goede is? Door alle goede dingen te analyseren en de gemeenschappelijke noemer op te sporen. Tja, als ik het zo beschouw, kan ik me wel voorstellen dat Plato, de fakkeldrager van Socrates' deugd, heeft geprobeerd de zaak van een wat steviger fundament te voorzien.

Ik neem afscheid van mijn harige vriendje en volg het pad omhoog. De Akropolis boven mij vangt het laatste avondlicht. Het Parthenon, de tempel van de godin Athene, straalt nog altijd het oude zelfbewustzijn van de polis Athene uit. Het lijkt een goed moment om de bovenstad te bezoeken. Door de smalle straatjes en trappen van Plaka vind ik mijn weg omhoog. Bij de kassa sluit ik achteraan. In een poging de sfeer van weleer op te roepen probeer ik de videocamera's en fototoestellen om me heen weg te denken en de bont-blote zomerkleding van mijn mede-bezoekers door tunieken te vervangen. De cd-rom van mijn verbeelding hapert. Liep Plato hier rond?

In het metrostation aan de voet van de Akropolis is het benauwd en drukkend. De mensen staan lijdzaam en met een lege blik in de ogen naar de reclameborden aan de overzijde te staren. De metro laat op zich wachten. Een schreeuwende vrouw komt van de trap aflopen. Is het een Griekse? Ik begrijp niet wat ze zegt. Ze wijst omhoog en lijkt ons, de wachtenden, van iets te willen overtuigen. Op een paar jongens na die haar uitlechten, reageert zo te zien niemand. De binnen rijdende trein verlost ons van de pijnlijk schelle kreten. De vrouw in haar haveloze kleding blijft alleen achter op het perron. Door het raampje ontmoet ik haar blik. Opeens zie ik de connectie met Plato. 'Je moet je eens mensen voorstellen in een soort onderaardse behuizing die op een grot lijkt', schrijft Plato. 'De mensen zitten daar van jongsaf, vastgebonden aan hun benen en hun hals, zodat ze niet weg kunnen, alleen maar recht vooruit kunnen kijken en vanwege de boeien niet in staat zijn hun hoofd in

welke richting te bewegen.'

Plato was geen vrolijke jongen. Wij, gewone stervelingen, zitten allemaal gevangen in onze duistere wereld, zonder ons te beseffen dat daarboven een veel mooiere wereld is. De mensen zitten van jongsaf, vastgebonden aan hun gewoonten. De forenzen lijken inderdaad gevangen in hun dagelijkse leven, in hun consumptiepatroon, in hun ritme. Ze zijn slaaf van hun eigen leven en ze beseffen het niet. Waarschijnlijk zitten we allemaal tot op zekere hoogte gevangen in onze beperkingen. Wij laten geen vraagtekens toe in de ons vertrouwde en veilige wereld. Ik troost me met de gedachte dat ook Plato zijn beperkingen niet wist te overkomen. Zijn 'ideale' samenleving is benauwend, zonder ruimte voor kritiek, zonder ruimte voor buitenstaanders. Voor concrete voorstellen om de samenleving in te richten kunnen we beter niet bij hem aankloppen.

Het lyceum

Maar het punt dat Plato op de filosofische agenda heeft gezet lijkt mij nog altijd urgent en springlevend. Het is de vraag wat als richtlijn - als oriëntatiepunt - voor ons handelen kan dienen. 'Hoe (samen) te leven?' Ik zie geen antwoord op de gezichten om me heen als ik uitstap op het drukke Omoniaplein. De automobilisten beslechten luid toeterend de strijd tussen vrijheid en rechtvaardigheid. Ik vlucht naar mijn hotel om daar de dag van morgen af te wachten.

De receptionist schudt zijn hoofd. Het Lukeion van Aristoteles, is hem onbekend. Jammer, ik heb nog een halve dag en zou graag de opgraving bezoeken waar de fundamenteën van de peripatetische school bloot zijn gelegd. Het moet ergens bij het Nationale Park zijn. Ik waag het erop. Een wandeling door Athene is sowieso verrassend. Loop hier nooit een hek voorbij, iedere bouwput opent een archeologisch feestje. Ik heb geluk. Bij het park tref ik een student die me nauwgezet de weg wijst naar de opgraving. Het terrein is verlaten en duidelijk niet voor publiek opengesteld. Met enige moeite verwerf ik mezelf een toegang. Er zijn mij blijkbaar wat Griekse socialistische voorgegaan. Op de schutting lees ik *pasok* en een zin waarin ik het woord *eudaimonia* ontcijfer. Iedereen heeft recht op geluk, vertaal ik vrij. Het kan geen toeval zijn dat deze gedachte (in een democratisch jasje) juist hier opduikt. Want 'geluk', niet zozeer een gevoel van plezier, maar een 'goed leven' vormde het uitgangspunt voor Aristoteles' ethiek. Het goede kan niet van a tot z beschreven worden, zegt Aristoteles. Het moet vooral geleefd worden. Het lijkt mij een verfrissende gedachte na de platoonse aanpak.

Aristoteles weigert de moraal volledig vast te leggen. Omdat het zich niet laat vastleggen. Maar dat wil niet zeggen dat hij alles maar toelaat. Het leven van een voortreffelijk mens is namelijk - en in deze beperking schuilt de morele angel van Aristoteles - gericht op 'volledige ontplooiing'. Deze ontplooiing is afhankelijk van een verstandig en goed afgewogen oordeel. Geluk is met andere woorden afhankelijk van

correct denken. Het onberedeneerde geluk van de verliefde of de al te gepassioneerde socialist zou bij Aristoteles niet door de keuring komen.

Mijn tijd in Athene zit erop. Met enige spijt wandel ik een laatste maal voorzichtig om de ruïnes heen. Hoewel ik in de overblijfselen niet veel meer zie dan een vage plattegrond, neem ik met moeite afscheid van deze plek. Juist door hun vaagheid en onvolmaaktheid lijken deze stenen me iets te vertellen over het verleden. Ze pretenderen niet de zogenaamde 'fundamenten' van het westerse denken te zijn. Er zijn hier geen 'wortels' blootgelegd van een groeiende boom der kennis. Het lijnenspel van brokstukken onder mij, toont het verleden als een mogelijk raster dat ooit over de werkelijkheid is gelegd. De vorm van dit netwerk kan mij (mijn denken) nog altijd bepalen. Maar op het moment dat ik het patroon herken, zie ik ook de grenzen ervan. Misschien is dat wel de bevrijding die een tocht door de geschiedenis kan opleveren.

De sterren boven Thales van Milete

28 mei 585 voor Christus. Midden op de dag wordt het donker in de havenstad Milete. Een zonsverduistering. Iedereen schrikt, behalve politicus, astronoom, wiskundige en filosoof Thales van Milete. Hij heeft de zonsverduistering zien aankomen.

Volgens Plato was Thales 'een van de zeven wijzen'. Aristoteles siert hem met het epitheton 'de eerste filosoof'. Hij zou als eerste op zoek zijn gegaan naar een oerbeginsel van de wereld, een archè. 'Alles is water', concludeerde Thales, iets wat gezien de grote hoeveelheid waterstof in onze atmosfeer nog niet zo'n gekke gok was. Wat Thales precies aanwees als archè is echter van ondergeschikt belang. Interessanter is het feit is dát hij een beginsel, een wetmatigheid zocht om inzicht te krijgen in de wereld.

De eerste filosoof had al gelijk de reputatie van een verstrooide professor. Zo schrijft de altijd lekker roddelende Romein Diogenes Laërtius: 'Er wordt verteld dat Thales eens, toen hij door een oude vrouw uit zijn huis werd meegenomen om de sterren te observeren, in een kuil is gevallen en dat zijn kreet om hulp door de oude vrouw als volgt beantwoord werd: "Hoe kun je verwachten alles over de hemel aan de weet te komen, Thales, als je niet eens kunt zien wat vlak voor je voeten ligt?"' De inwoners van Milete, die Thales toch al nietsnutterij verweten, moeten er hartelijk om hebben gelachen. Thales nam wraak. In de winterperiode kocht hij alle olijfpersen in de wijde omtrek. Toen het jaar erop de olijven geoogst moesten worden, verkocht hij ze met fikse winst.

De oorlog van Heraclitus

De wereld wordt voorgestuwd door tegendelen die elkaar in een hevige strijd opvolgen. 'Dag wordt gevolgd door nacht', schrijft Heraclitus, 'zomer door winter, oorlog door vrede, een volle maag door honger'. Deze strijd der tegendelen is

volgens Heraclitus de motor van de ontwikkelingen in onze wereld. 'Oorlog is de vader van alle dingen.' Alleen een God kan vrede hebben met deze gang van zaken: 'Voor god is alles mooi, goed en rechtvaardig; maar de mensen beschouwen het een als onrechtvaardig en het andere als rechtvaardig.' Hoe moet de mens omgaan met de oorlog? 'Ik ben bij mezelf te rade gegaan', schrijft Heraclitus in een van zijn overgeleverde aforismen. Hij ontdekt dat de oorlog zich ook in ons innerlijk afspeelt. Tegenstrijdige emoties strijden om voorrang. Deze strijd is ook hier een universele wetmatigheid. De kunst is, zegt hij, 'kracht te putten uit dit universele gegeven, zoals een stad kracht put uit zijn wet.'

Artikel 2: tekst over de dialoog Phaedrus

Dialoog Phaedrus (Plato)

De **Phaedrus** is een dialoog van Plato, waarschijnlijk rond 370-360 v.Chr. geschreven. In dit polyfone werk zijn meerdere thema's verweven, en, met uitzondering van het onderwerp 'politiek', komen alle onderwerpen uit Plato's filosofie hier aan bod. In de meest algemene zin is de beïnvloeding van de ene mens door de andere het hoofdthema^[1]. Deze beïnvloeding kan plaatsvinden in de vorm van taal (retorica, dialectiek, filosofisch gesprek, geschreven taal), liefde of geneeskunde. Een tweede thema dat hier doorheen speelt is het onderscheid: wel of niet geïnspireerd. Dit onderscheid kan toegepast worden op de genoemde wijzen van beïnvloeding.

Deelnemers aan het gesprek

Socrates en Phaedrus, die we ook uit het *Symposium* kennen, zijn de enige twee personages.

Inhoud

Inleiding (227a - 230e)

De dialoog begint met een beschrijving van de idyllische omgeving waarin het gesprek tussen Socrates en Phaedrus plaats zal vinden. Expliciet zegt Socrates^[2] dat hij normaal altijd in de stad vertoeft, omdat alleen mensen hem iets kunnen leren, niet de natuur. Maar hij toont zich ontvankelijk voor het natuurschoon. Phaedrus en hij strekken zich op het heetst van de dag uit in de schaduw van een plataan, op het hellende gras langs de oever van de rivier de Ilyssos, waar ze het gezang van krekels horen. Phaedrus blijkt een redevoering over de liefde (van Lysias) bij zich te hebben, die hij gaat voorlezen. Lysias (±445 - 380 v. Chr) was een beroemd Grieks redenaar.

Redevoering van 'Lysias' (230e - 237a)

Deze pastiche van een redevoering van Lysias^[3] bevat de stelling: het is beter om bemind te worden door een oudere minnaar die niet verliefd op je is, dan door

iemand die dat wel is. Aan de liefde van iemand die zichzelf onder controle heeft zijn minder risico's verbonden, zijn liefde zal stabiel zijn.

Phaedrus is enthousiast over deze tekst, Socrates niet. Hij zegt dat de rede misschien wel kunstig in elkaar gezet is, maar pover van inhoud en herhalingen bevat^[4]. De taal is enigszins formeel en het tegendeel van meeslepend^[5]; het is voor Plato een voorbeeld van een niet-geïnspireerde tekst. Phaedrus daagt Socrates nu uit zelf met een betere rede over ditzelfde thema te komen. Na enig tegenstribbelen gaat Socrates daarop in.

Eerste redevoering Socrates (237a - 243e)

Socrates begint met het geven van een definitie van *erōs*: liefde is de begeerte naar de vreugden van schoonheid, ondersteund door de specifieke begeerte naar mooie lichamen^[6]. Hier onderbreekt Socrates zichzelf, om te constateren dat hij wel bezeten lijkt door de nimfen uit de omgeving^[7]. Onder invloed zijn van *erōs*, dat wil zeggen verliefd zijn, is een ziekte. Zo iemand zal ook *ten koste van zijn beminde* proberen zijn eigen verlangens te bevredigen. En als zijn verliefdheid is opgehouden zal hij hem vergeten. Het is te vergelijken met de 'liefde' van wolven voor lammeren.

Socrates' rede is minder formeel en gevarieerder dan die van 'Lysias', maar de 'inhoud' is vergelijkbaar. Onmiddellijk na afloop realiseert Socrates zich dat Eros een God is, de zoon van Aphrodite, en dus niet iets slechts kan zijn. Het is misplaatst en getuigt van een gebrek aan eerbied hem zo voor te stellen als in deze reden is gebeurd. En het was ook allemaal niet waar wat gezegd werd. Een geheel andere rede is nodig om deze fout te herstellen.

Socrates' tweede redevoering (243e - 257b)

Socrates begint met een bewijs voor de onsterfelijkheid van (de)^[8] ziel. Ziel is de (enige) bron van alle beweging, en zelf-bewegend. Ze moet er altijd geweest zijn, want anders dan door haar toedoen kan nooit enige beweging tot stand zijn gekomen. Als de ziel zou 'sterven' zou daarmee alles tot stilstand komen; maar 'beweging' is haar essentie, en dus kan ze niet sterven^[9]. Daarna lanceert Socrates de vergelijking van de ziel met een gevleugeld tweespan: de menselijke ziel bestaat uit een 'goed' (gehoorzaam) en een 'slecht' (eigenwijs) paard, plus de wagenmenner (het verstand), die het geheel in het gareel moet houden. Dan beschrijft Socrates een hemelse processie, die elke 10.000 jaar plaats vindt, en waarin de zielen (die van de goden gaan die van de mensen hierin voor) met hun vleugels opstijgen naar de rand van het hemelgewelf. De zielen van de goden voltooien deze reis gemakkelijk, en zij aanschouwen, op het rondwentelende gewelf, de eeuwige *Ideeën*. Onder de menselijke zielen ontstaat een enorm gedrang, omdat elke ziel naar boven streeft; als gevolg hiervan leiden de vleugels schade, en vallen veel zielen naar beneden zonder iets gezien te hebben van de *Ideeën* (dat worden de zielen die in dieren terechtkomen); andere zielen hebben gedeeltelijk de *Ideeën* aanschouwd: dit zien van de *Ideeën* wordt beschreven als een initiatie. Deze zielen

komen terecht in menselijke lichamen. Hierbij treedt een gradatie op, in die zin dat de zielen die het meest gezien hebben bestemd zijn voor *een man die wijsgeer wordt, of minnaar van het schone, of begaafd is voor het muzische of voor de liefde*; voorlaats in deze hiërarchie zijn de sofisten en wie bij het volk in het geveel wil komen, en de zielen die het minst gezien hebben zijn bestemd voor tirannen^[10].

Tijdens het leven op aarde na afloop van deze processie kunnen onze zielen herinnerd worden aan de *Ideeën* die ze gezien hebben, en met name het zien van Schoonheid is hiertoe geëigend (zaken als Rechtvaardigheid zijn voor ons veel moeilijker te 'herkennen'). En hiermee is een nieuwe conceptie van *erōs* geïntroduceerd: liefde ontstaat als onze ziel bij het zien van iemand anders herinnerd wordt aan de *Idee* van het Schone. (Socrates beschrijft alle fysieke en psychische verschijnselen die hiermee gepaard gaan^[11]); alleen in het voorwerp van haar liefde vindt de ziel hiervoor haar dokter. Liefde van een echte minnaar is daarmee iets goddelijks, en hoger aan te slaan dan de attenties van een niet door liefde geïnspireerde 'minnaar'.

Gesprek naar aanleiding van de redevoeringen (257b - 279c)

Socrates rekt het begrip *retorica* op door alle gesproken woord erbij te betrekken; in deze zin is Zeno met zijn paradoxen ook een redenaar: ook hij weet mensen een illusie voor te houden, en deze als waarheid te presenteren. Om illusie van waarheid te kunnen scheiden is kennis van wat 'waar' is, nodig. Van dit onderscheid waar-onwaar komt het gesprek op het maken van de juiste onderscheiden in het algemeen, hetgeen de kunst der *dialectiek* genoemd wordt. Het gaat hier om de kunst van het maken van de juiste onderverdelingen: *Mania* bijvoorbeeld kan een menselijke ziekte zijn, maar ook een goddelijke inspiratie. Deze laatste kan weer worden onderverdeeld in dichtkunst, voorspellende gaven, initiaties^[12], en liefde (in de hemeltocht hebben de zielen één bepaalde God gevolgd; daarvan is het afhankelijk voor welke van deze gaven een menselijke ziel het best is toegerust.) De dialecticus kan deze onderscheidingen maken, maar ook andersom verschillende zaken onder één noemer brengen^[13].

Hij die deze kunst van de dialectiek beheerst kan de retorica ten goede aanwenden. Hierna laat Socrates een aantal contemporaine redenaars de revue passeren, waarvan Pericles als de beste genoemd wordt, omdat deze in contact stond met Anaxagoras de filosoof. Aan het einde van de dialoog wordt de jonge Isocrates (436-338 v.Chr.) als een veelbelovende redenaar genoemd. De goede redenaar wordt een *psychagoog* genoemd, iemand die zielen (in een bepaalde richting) leidt. De redenaar moet hiertoe zowel de ziel kennen, als ook zijn werktuig, de woorden, zoals een arts het lichaam moet kennen en de medicijnen. In die zin is de redevoering van 'Lysias' slecht, want deze beroert de ziel niet. Dat komt doordat hij niet door de waarheid geïnspireerd was.

Mythe van Theuth: waarde van het geschreven woord (274c - 277a)

De Egyptenaar Theuth^[14] had onder andere het schrift uitgevonden. Hij ging hiermee naar zijn koning, Thamos, die hem erop wees dat deze uitvinding wellicht eerder negatieve dan positieve kanten heeft. Het menselijk geheugen zal erdoor achteruitgaan, omdat mensen zullen steunen op geschreven aantekeningen. En verder zou een onderricht, alleen gebaseerd op geschreven teksten, een schijnonderricht zijn, dat onverdraaglijk arrogante mensen op zal leveren, die denken heel wat te weten, maar geen enkel inzicht en begrip hebben.

Op deze mythe (afkomstig uit de koker van de *schrijver* Plato) bouwt Socrates voort, door het geschrevene te vergelijken met een schilderij waarop mensen staan afgebeeld: men kan ze bewonderen, maar ze zullen zwijgen wanneer men ze een vraag stelt. Zo zijn ook geschreven teksten slechts zwijgende imitaties van een echt, levend (filosofisch) gesprek. (Hier wordt dus niet *en bloc* alle geschreven woord afgewezen: dat wetten worden opgetekend bijvoorbeeld is in orde. Plato schreef *dialogen* om zoveel mogelijk die filosofische gesprekken te benaderen. Maar door deze mythe waarschuwt hij zijn lezers dat ook zijn eigen werk slechts geschreven woord is.)

Artikel 2: Symposium van Plato

Alexandra van Ditmars

'Het gaat niet om de schoonheid die je hebt, maar de schoonheid die je verlangt', schreef de Griekse filosoof Plato (427-347 v. Chr.). Hij was leerling van Socrates, leraar van Aristoteles en een van de meest invloedrijke denkers in de westerse filosofie. Bekend is de uitspraak van filosoof Alfred North Whitehead dat de Europese filosofie het best gekarakteriseerd kan worden als een aantal voetnoten bij Plato's werk. Plato staat dan ook twee keer in de IJzeren Lijst, waaronder op nummer zeven met *Symposium* (na 385 v. Chr.): de beroemdste discussie die ooit over de liefde gevoerd is.

De titel is afgeleid van het Griekse *symposion*, dat 'drinkgelag' betekent. En dat is ook precies wat er in het werk plaatsvindt. Socrates, de komedieschrijver Aristophanes en enkele andere Atheense mannen nemen deel aan een feestmaal. Naast uitgebreid gegeten wordt er vooral veel gedronken. Zij besluiten vervolgens een loflied te geven op de liefde, waarbij elk een eigen tafelrede houdt. In de tijd van de Oude Grieken valt liefde samen met Eros, de halfgod die liefde en verlangen personifieert. Nadat de oorsprong en het doel van Eros aan bod zijn

gekomen, blijkt echter dat hij voor Plato meer symboliseert dan enkel liefde en lust. Eros is voor Plato een manier om de werkelijkheid te leren kennen.

Bijzonder aan het werk is dat het ondanks grote filosofische gedachten toch makkelijk leesbaar is. Net als veel van Plato's werken is *Symposium* een levendige dialoog, waarin zijn leermeester Socrates als gespreksleider optreedt. Plato was een enorm bewonderaar van Socrates en laat hem in zijn dialogen naar voren komen als een volmaakte persoonlijkheid. Ook fungeert Socrates als spreekbuis: Socrates verwoordt in de dialoog de gedachten waar Plato het mee eens is. De andere gesprekspartners brengen telkens filosofische standpunten in die Socrates vervolgens ontkracht. Zo komt langzaam een eigen visie – van Plato – naar voren. Dankzij deze stijl heeft het werk niet alleen een hoge filosofische waarde, maar is literair ook sterk.

Phaedrus bijt het spits af en stelt in zijn rede dat Eros mensen aanzet tot moedig gedrag. Mensen maken zich zodra er liefde in het spel is namelijk snel zorgen over hun reputatie. Liefde heeft hierdoor een belangrijk ethisch aspect: Eros zet mensen aan tot het verrichten van goede daden en zich te schamen voor slechte daden. Phaedrus plaatst de halfgod ook in de literaire traditie, waarmee Plato laat zien dat hij een geleerd denker is die zijn geschiedenis goed kent.

Pausanias volgt Phaedrus op, en vindt dat Eros in het algemeen verkeerd begrepen wordt. Er moet namelijk onderscheid gemaakt worden tussen twee soorten liefde: hemelse en aardse. In dit deel van het werk komt het homo-erotische aspect, dat erg gebruikelijk was in de klassieke oudheid, duidelijk naar voren. De hemelse Eros vindt namelijk altijd plaats tussen een man en een jonge jongen. De man dient als een leermeester voor de jongen en heeft ook een seksuele relatie met hem. Onderwijs, liefde en seks zijn hierdoor altijd met elkaar verbonden. Aardse liefde daarentegen is niet gericht op onderwijs, maar puur op verlangen naar zaken als geld en macht.

De arts van het stel, Eryximachos, komt op zijn beurt met een wetenschappelijke beschrijving van Eros, waarbij harmonie centraal staat. Door gematigdheid kan er harmonie bereikt worden in liefde, die niet alleen te vinden is in relaties tussen mensen, maar ook in bijvoorbeeld de natuur en muziek.

Hij geeft het woord door aan Aristophanes, waarop een van de bekendste stukken uit *Symposium* volgt. Aristophanes zegt dat mensen vroeger bolletjes waren, met twee hoofden en acht ledematen, die ofwel eenslachtig, ofwel tweeslachtig waren. Deze mensen werden echter te sterk, waardoor de goden zich door hen bedreigd voelden. Daarop besloot Zeus de mensen in tweeën te hakken. Zo ontstonden de homoseksuele mannen, die eerst een mannelijk bolletje waren, de homoseksuele vrouwen, die eerst een vrouwelijk bolletje waren, en de heteroseksuelen, die eerst tweeslachtig waren. Wij zijn tegenwoordig dus eigenlijk allemaal halve mensen. Eros is in dit opzicht de drang onze wederhelft – die ons weer heel maakt – te zoeken.

Het wordt ondertussen al laat, de avond loopt op zijn eind. Er zijn nog twee heren over die hun verhaal moeten doen, Agathon en Socrates. Agathon prijst Eros in al zijn aspecten: hij is mooi, jong, intelligent en gelukkig. Al het waardevolle en begerenswaardige op aarde is dankzij hem ontstaan, Eros is verantwoordelijk voor alle menselijke deugden.

Socrates is het hier niet mee eens. Agathon beschrijft volgens hem het doel van Eros, in plaats van Eros zelf. Socrates vertelt vervolgens wat de wijze priesteres Diotima hem leerde over de liefde. Om die te begrijpen, is het van belang de oorsprong ervan te kennen. De liefde is ontstaan toen de god Poros, wiens naam 'vermogen' betekent, werd verleid door Penia, 'armoede', en de halfgod Eros werd geboren. Aangezien hij werd verwekt op het geboortefeest van Aphrodite, de godin van schoonheid en liefde, werd Eros haar dienaar. Direct werd hij verliefd op haar schoonheid, en daarmee op schoonheid in het algemeen. Altijd is hij ernaar op zoek, net als zijn vader streeft Eros goede dingen na. Vanwege zijn moeders genen zal hij echter nooit bezit vergaren: hij jaagt schoonheid na, zonder het ooit te verkrijgen. Eros bevindt zich hierdoor overal tussenin, tussen hebben en niet-hebben, maar ook tussen wijsheid en onwetendheid. Dit maakt hem heel geschikt voor de filosofie.

Wijze mensen en goden houden zich namelijk niet bezig met filosofie, want zij bezitten al wijsheid. Domme mensen verlangen er niet naar, en besteden er daarom geen aandacht aan. Alleen de mensen uit de groep daar tussenin kan filosoof worden, zij verlangen naar wijsheid maar bezitten het nog niet. Deze liefde naar wijsheid is de liefde van Eros, stelt Socrates. Liefde, schoonheid en wijsheid zijn daarin nauw met elkaar verweven. Seksuele liefde en fysieke schoonheid ziet Plato slechts als opstapje naar zijn ideaalbeeld van liefde: een alomvattende passie voor wijsheid.

'De schoonheid in haar essentie bereik je als het ware via de treden van een trap' schrijft Plato hierover. Het herkennen van schoonheid begint bij de liefde voor een mooi jongenslichaam. Wie op die manier schoonheid waardeert, zal die vervolgens ook zien in andere lichamen en zaken. Het gaat dan niet langer om de fysieke passies en dingen die schoonheid bezitten, maar om de schoonheid van de ziel. Zodra je in staat bent die in alle zielen te ontdekken, kan je schoonheid zien in de wetten van de natuur, in de structuren van alle dingen in de wereld. Dit is het inzien van de schoonheid als zodanig, waarbij er volledig geabstraheerd is van het fysieke – en dat is het domein van de filosofie. Deze 'intellectuele erotiek' is echter voor weinig personen weggelegd, veel mensen blijven hangen in hun lichamelijke verlangens.

Vanuit de waardering van oppervlakkige, fysieke schoonheid kan je dus uiteindelijk in contact komen met werkelijke, hogere schoonheid. Deze gedachte weerspiegelt Plato's beroemde kentheorie, waarin het menselijk kenvermogen zich eerst richt op iets werelds, om vanuit daar in contact te komen met ware kennis, in dit geval de

wet

van

schoonheid.

Ondanks dat onze conceptie van Eros veranderlijk is, blijft de wet van schoonheid altijd gelijk. De ultieme schoonheid, schoonheid als vorm in de structuur van de wereld, is onveranderlijk. Het is het goddelijke idee ervan, dat hij 'de idee Schoonheid' noemt. De filosofische zoektocht hiernaar is het meest waardevol van alle menselijke kunsten en wetenschappen.

Aan het einde van dit loflied is iedereen dronken, behalve Socrates, al heeft hij beslist het meest gedronken. De avond eindigt in chaos, waarbij uiteindelijk het grootste deel van het gezelschap dronken in slaap valt. Socrates blijft tot het morgengloren actief discussiëren met Agathon en Aristophanes. Als ook zij in slaap vallen begint Socrates energiek aan de nieuwe dag. Zijn geest is als enige bestand tegen het zwakke lichaam, zoals een ware filosoof betaamt.

Artikel 3: Aristoteles: 'Alle mensen streven van nature naar weten'

Erno Eskens, *FM* nr. 8/2005

Aristoteles, de beroemde leermeester van Alexander de Grote, schreef met zijn *Metafysica* een even invloedrijk als ontoegankelijk werk.

De *Metafysica* van Aristoteles is een schier onleesbaar boek. Pagina na pagina geeft Aristoteles definities van begrippen als oorzaak, volmaakt, geheel, beginsel, onwaar, echt et cetera. De beschrijvingen zijn gespeend van iedere humor, de zinnen zijn veel te lang en de terminologie is om hoofdpijn van te krijgen. Waar je met enige moeite nog door de *Ethica* - 'houd het midden tussen de uitersten' - heen kunt komen, daar blijft de *Metafysica* taaie kost. Men leze de definitie van 'houding': 'In de ene zin als het ware een werkzaamheid van dat wat houdt of heeft én dat wat gehouden of gehad wordt, als een soort handeling of beweging; waar het een bewerkstelligt en het andere bewerkstelligd wordt is tussen beide de bewerkstelling; zo is tussen degene die een gewaad heeft en het gewaad dat gehad wordt een houding of hebbing.' Ga er maar aan staan. Toch is de *Metafysica* een van de invloedrijkste boeken uit de filosofie. Misschien juist wel omdat alle begrippen er zo uitputtend in worden gedefinieerd.

Vijftien jaar geleden vatte Ben Schomakers het plan op om het boek te vertalen. Onlangs verschenen dan de eerste twee banden bij uitgeverij Damon. De tweede

band bevat de eerste zes boeken van de *Metafysica* - Grieks en Nederlands staan fraai naast elkaar. De eerste band bevat alleen een inleiding. Schomakers schrijft daarin onder meer over het leven van Aristoteles, die in 384 voor Christus in de Macedonische kustplaats Stagira werd geboren. Hij was van goede komaf, en had in Stagira voldoende toekomst, maar hij prefereerde Athene, de stad van Diogenes, Socrates en Plato. Hij nam les aan Plato's Academie en ontwikkelde een eigen visie op de filosofie. Hij ontpopte zich tot aards denker, met veel interesse in natuurkunde en biologie. Het moeten de vakken zijn geweest die hij met liefde heeft onderwezen aan Alexander de Grote, zijn beroemdste leerling. Aan het einde van zijn leven blikte Aristoteles terug op alle aardse filosofie om die in perspectief te plaatsen. Het leidde tot een zuiver beschouwelijk boekwerk: de *Metafysica*.

Aristoteles' *Metafysica* gaat over ontologie: de leer van het zijn als geheel en van de afzonderlijke zijnden. Centraal staat het Griekse begrip *ousia*. Tot nu toe vertaalde men dat meestal als 'substantie', 'wezen' of 'essentie'. Doorgaans liet men de woordkeuze afhangen van de context. Maar Schomakers kiest voor een rechtlijnige, letterlijke vertaling. Hij gebruikt voor *ousia* steevast de term 'dat-wat-is'. De toch al moeilijke tekst wordt er niet leesbaarder van. En je blijft je al lezend toch afvragen of Aristoteles hier essentie of substantie bedoeld kan hebben. Toch kun je Schomakers niet aanrekenen dat het Grieks zo taai en vaag is. Hij is immers dicht bij het onmogelijke Grieks gebleven. Schomakers heeft gelijk wanneer hij zegt dat het weinig zin heeft om zo'n tekst eens even lekker leesbaar presenteren. Dat kan niet, of het zou alleen maar tot betekenisverlies leiden. En dat wil je niet bij dit boek, want dit boek gaat nu juist over de afbakening van betekenissen.

Gelukkig bevat de *Metafysica* ook veel prachtige, heldere passages. Neem de beroemde eerste zinnen van het eerste boek: 'Het is naar weten dat alle mensen van nature streven. Een aanwijzing daarvoor is hun voorliefde voor de waarnemingen. Die voorliefde geldt de waarnemingen namelijk ook omwille van zichzelf, los van enig nut, en het meest van al de waarneming door middel van de ogen.'

Artikel 4: voorbeelden van syllogistiek, Aristoteles.

Een bekend voorbeeld van een syllogisme is de volgende geldige redenering:

Alle mensen zijn sterfelijk (*majorpremissie*)

Socrates is een mens (*minorpremissie*)

Socrates is sterfelijk (*conclusie*)

Dit syllogisme is een geldige redenering, omdat de conclusie noodzakelijkerwijs voortvloeit uit de voorafgaande premissen. De majorpremissie is universeel bevestigend en de minorpremissie en conclusie zijn particulier bevestigend. Socrates

is de minorterm, mens is de middenterm en sterfelijk is het predicaat. De conclusie is waar omdat de voorafgaande premissen ware beweringen zijn.

Nog een voorbeeld:

Alle deelnemers aan Wikipedia heten Piet (eerste *premiss*)

Ik ben deelnemer aan Wikipedia (tweede *premiss*)

Ik heet Piet (conclusie)

Deze redenering is formeel geldig, want de conclusie vloeit noodzakelijk voort uit de twee premissen. De conclusie is echter niet waar, aangezien de bewering in de eerste premisse niet waar is.

Een fout voorbeeld:

Alle auto's die na 1994 zijn gebouwd hebben een katalysator (eerste *premiss*)

Mijn auto heeft een katalysator (tweede *premiss*)

Mijn auto is gemaakt na 1994 (conclusie)

Deze redenering is formeel ongeldig, want de conclusie wordt impliciet getrokken uit "Alle auto's die voor 1994 zijn gebouwd hebben geen katalysator" (en "mijn auto heeft een katalysator").

Dit is echter geen geldige inversie van de majorpremiss, want er kunnen auto's van voor 1994 zijn die wel degelijk een katalysator hebben. De eerste *premiss* impliceert niet dat alléén auto's die na 1994 zijn gebouwd een katalysator hebben. Etc.

Artikel 5: Gelukkig zijn is een keuze

Tim Miechels, *FM nr. 5/2014*

Volgens filosoof Miriam van Reijen komen negatieve emoties voort uit onware gedachten over de werkelijkheid. Je ideeën erover zouden dus moeten veranderen. 'Schuldgevoel is gebaseerd op de gedachte dat het ook anders had gekund.'

Voor lichamelijke problemen ga je naar een arts, voor mentale problemen ga je naar een filosoof, zo dacht men in de Klassieke Oudheid. Bij hevige mentale problemen en stoornissen gaan we tegenwoordig naar een psycholoog. Maar voor alledaagse gevoelens van onvrede kan filosofie nog steeds een oplossing bieden, meent Miriam van Reijen, hoofddocent van de basisopleiding filosofie in de praktijk aan de Internationale School voor Wijsbegeerte te Leusden.

Van Reijen baseert zich op de stoïcijnse filosofie. De stoïcijnen, een groep Griekse en Romeinse filosofen uit de klassieke oudheid, ontwikkelden een geluksfilosofie die erop gestoeld is dat negatieve emoties onschadelijk worden gemaakt. Het idee is simpel: emoties zijn gebaseerd op onware oordelen over de wereld om ons heen. Op het moment dat je dat inziet, is je gemoed onverstoort en is je geluk niet langer afhankelijk van wat er in de wereld gebeurt.

Van Reijen laat zien hoe dat in de praktijk werkt. 'Er kwam een student naar me toe met het volgende probleem: ze voelde zich schuldig omdat ze een weekend niet gestudeerd had. Hierop vroeg ik: "Waarom heb je dan niet gestudeerd? Had je wel gewoon kunnen studeren?" Het antwoord daarop was stellig: "Ja, ik had gewoon kunnen studeren." "Waarom heb je dat niet gedaan dan?" "Omdat er iemand op bezoek kwam dat weekend."'

Dat de student voorrang gaf aan het bezoek betekent volgens van Reijen dat ze niet had kunnen studeren. 'De student heeft het enige gedaan wat voor haar, als de persoon die ze op dat moment was, mogelijk was. Ze had niet anders kunnen doen. Schuldgevoel is altijd gebaseerd op de gedachte dat het ook anders gekund had. Die gedachte is onwaar.'

Hoe komen mensen dan op dat soort onware gedachten? Dit laat zich volgens Van Reijen het best illustreren aan de hand van een voorbeeld van de filosoof Arthur Schopenhauer. 'Een plasje water ligt rustig op de grond. Dan zegt dat plasje: "Ik lig hier nou wel, maar ik zou ook kunnen golven of kunnen koken, omhoogspuiten of omlaagstorten. Dat kan ik allemaal." Wat dat plasje opnoemt zijn inderdaad dingen die water in principe kan, maar alleen onder bepaalde omstandigheden. Water kan golven als er wind overheen blaast en koken bij hoge temperaturen, maar als die omstandigheden er niet zijn, kan het die dingen niet.'

Zo is het ook bij de student uit het voorbeeld. 'Ze baseerde de gedachte dat ze wel had kunnen studeren op het feit dat ze het vorige weekend ook gestudeerd had. Maar de vraag is niet of ze in een ander weekend wel kon studeren, maar of de mens die zij is dit weekend had kunnen studeren. Het antwoord op die vraag is: nee.' De student maakte dezelfde denkfout als het plasje water: zoals water in principe kan koken, maar alleen onder bepaalde omstandigheden, kan een student ook alleen onder bepaalde omstandigheden studeren. 'Op het moment dat je dat inziet en accepteert, verdwijnt het schuldgevoel.'

Hetzelfde principe gaat op voor een emotie als woede of irritatie. Stel dat je een afspraak hebt, maar de ander komt niet opdagen, waardoor je uren staat te wachten. 'Dan word je kwaad, omdat je denkt: diegene had mij niet mogen laten wachten.' De gedachte dat iemand anders iets niet had mogen doen ligt aan de basis van irritatie. Deze gedachte veronderstelt echter dat diegene het ook anders had kunnen doen, en dat klopt volgens Van Reijen niet. 'Er is altijd een oorzaak voor wat mensen doen; degene die je laat wachten kan niet anders dan te laat komen. Als je weet en accepteert dat er altijd een oorzaak is, hoef je de concrete oorzaak ook niet meer te kennen. Dan ben je fundamenteel immuun voor elke irritatie.'

De crux om negatieve emoties te voorkomen zit hem dus in het inzicht dat je het niet anders hadden kunnen doen. Degene op wie je staat te wachten kon niet anders dan te laat komen, zoals de student niet anders kon dan zich in het weekend over haar bezoek ontfermen. Maar waarom had de student het eigenlijk niet anders kunnen doen? Ze had toch, ondanks het bezoek, gewoon kunnen besluiten om te gaan studeren? We zijn toch niet, als een plasje water, helemaal overgeleverd aan de omstandigheden? Wij mensen hebben toch een vrije wil?

Niet fatalistisch

Het geloof in de vrije wil is volgens Van Reijen de grote boosdoener waar het gaat om negatieve emoties. Zelf gelooft ze in een wereld die helemaal is gedetermineerd. Dat wil zeggen, alles wat er in de wereld gebeurt, inclusief ons eigen denken en kiezen, verloopt volgens de wetmatigheden van de natuur. Hiermee gaat ze nog een stapje verder dan haar stoïcijnse voorgangers: 'Epictetus zegt bijvoorbeeld: een situatie zelf heb je niet in je macht, maar hoe je je verhoudt tot die situatie wel.' Onzin, stelt Van Reijen. 'Je kunt je eigen gedachten niet beïnvloeden. Gedachten kunnen alleen beïnvloed worden en veranderen door iets van buitenaf.' Zo kunnen cursisten geïnspireerd raken door een lezing van haar over de stoïcijnse filosofie, en dat kan een verandering in gevoel en gedrag veroorzaken, wat zonder deze invloed van buitenaf niet gebeurd zou zijn.

Het feit dat alles wat gebeurt, inclusief ons eigen denken en willen, bepaald wordt door voorafgaande oorzaken, betekent niet dat je als een ware fatalist bij de pakken neer hoeft te gaan zitten. 'Dat gedrag impliceert namelijk dat je al weet wat er in de toekomst gebeurt. Een fatalist denkt bijvoorbeeld: ik ben ernstig ziek, dus dat zal wel

de bedoeling zijn. Maar dat weet je helemaal niet. Misschien is het wel zo gedetermineerd dat je de ziekte overwint en gewoon weer beter wordt. Mensen moeten altijd keuzes maken, omdat het bij gebrek aan kennis van alle oorzaken die een rol spelen nog niet mogelijk is de toekomst met zekerheid te kennen. Zogenaamd fatalisme is nooit een optie, omdat je niet met zekerheid kunt weten en dus voorspellen hoe iets gedetermineerd is. Kiezen moet je toch, alleen is deze keuze niet vrij. De keuze die je feitelijk maakt is altijd het resultaat van de persoon die je op dat moment bent.'

Dat wij deze keuzes toch als vrij ervaren legt Van Reijen uit aan de hand van een voorbeeld van Spinoza: 'We zien de zon als klein, terwijl we weten dat hij in werkelijkheid groter is. De wetenschap heeft berekend hoe groot de zon daadwerkelijk is, en kan zelfs verklaren hoe het komt dat we de zon klein zien, maar die kennis verandert niets aan het feit dat wij hem klein zien. We ervaren de vrije wil door middel van introspectie op momenten van keuze, maar dat we hem ervaren is geen garantie dat de vrije wil ook echt bestaat. Zelfs als je weet dat de vrije wil niet bestaat, ervaar je hem toch nog steeds. Net zoals je de zon als klein blijft waarnemen, terwijl je weet dat hij veel groter is.'

Artikel 6: Epicurus - filosoof van het genot

Leon heuts, 24-06-2014

In een wereld vol met Ipads, vliegvakanties, fijne restaurants en een tamelijk vrije seksuele moraal is juist *genieten* een delicate kwestie. Wie geen maat houdt, is nooit tevreden met wat hij heeft en zal dus nooit genoeg hebben. Wie leeft als een kluizenaar durft nergens meer van te genieten. Je zou het niet zeggen, maar een juiste levenshouding is de beoefening van het hedonisme. Niet de hedendaagse, mateloze variant van steeds hogere bonussen, coke en vrouwen – zoals in de film 'The wolf of Wall Street' van regisseur Martin Scorsese – maar die van Epicurus.

Nu had Epicurus in de Klassieke Oudheid een slechte naam. Hij zou een verdorven geest zijn geweest, slechts uit op vrouwen en kicks. De stoïcijn Diotimus schreef vijftig obscene brieven, ondertekend met 'Epicurus', om hem zwart te maken. En tot op de dag van vandaag noemen we een genotzuchtig persoon een epicurist.

Toch is alle laster vooral spin van vijandige filosofische scholen. Ja, volgens Epicurus is genot het hoogste doel. Maar genot is een delicate kwestie, iets waarbij we de

langere termijn in ogenschouw moeten nemen. Wie zich vandaag volpropt met eten, heeft morgen immers spijt. En niet alleen omdat hij buikpijn heeft, maar ook omdat onmiddellijke bevrediging van behoeften snel nieuwe verlangens creëert; een fenomeen waar fastfoodketens nog steeds mee scoren. Epicurus schrijft: 'niets is toereikend voor degene voor wie het toereikende te weinig is'.

De echte levensgenieter houdt maat. Vooral met verlangens die niet noodzakelijk moeten worden vervuld om in leven te blijven, zoals roem of rijkdom, moeten we voorzichtig omspringen. Doorgaans leiden ze slechts tot onrust, terwijl het ware genot juist volmaakte gemoedsrust is. Ataraxia, ofwel onverstoorbaarheid. 'Stuur mij een kaas, zodat ik te allen tijde een feestmaal kan aanrichten.', schrijft Epicurus. Wie zijn verlangens onder controle heeft, geniet optimaal van de kleine dingen.

Epicurus stichtte een filosofische commune in de tuin bij zijn huis, waar hij samen met volgelingen het hoogste genot (hèdonè) cultiveerde. Opmerkelijk is dat iedereen hier welkom was, gratis en ongeacht geslacht of afkomst. Vooral over de aanwezigheid van vrouwen raakten de niet-ingewijden niet uitgepraat – het was het begin van alle vijandige roddel. Misschien had hij meer in de openbaarheid moeten treden, een publieke taak moeten aanvaarden zoals de Stoïcijnen vaak wél deden. Vooral de Romeinse Stoa heeft grote staatslieden opgeleverd. Maar het motto van de epicuristen is nu juist 'leef in het verborgene', ver weg van het publieke gewoel vinden we het geluk.

Overigens zal de vijandige roddel Epicurus onberoerd hebben gelaten. Zelfs de dood boezemde hem geen angst in. 'Zolang wij er zijn, is de dood er niet, en als de dood er is, zijn wij er niet', schrijft Epicurus met kenmerkende geestelijke kalmte.

Artikel 7: Plotinus: één groot schouwtoneel, vol met rolwisselingen en gespeeld gejammer

Rein Ferwerda, *FM nr. 7/2005*

Hoe kan er kwaad in de wereld zijn als we uitgaan van een goede schepper? Plotinus gedachten over dit oude probleem blijken precies 1800 jaar na zijn geboorte nog steeds troostrijk, ook voor ongelovigen.

Nadat Plotinus tot zijn veertigste had gestudeerd in Alexandrië, sloot hij zich aan bij een expeditie van de Romeinse keizer tegen Perzië en India. Zijn doel was om nader kennis te maken met filosofen uit die landen, maar de expeditie mislukte en Plotinus kon zich ternauwernood het vege lijf redden. Daarna trok hij naar Rome waar hij vijftientig jaar lang filosofie studeerde. Hoewel hij er trots op was een volgeling van Plato, een platonicus te zijn, blijft zijn filosofie ook een kritische reactie op Perzische en Indiase filosofen.

Vooraf waar het gaat om het kwaad, verschilt Plotinus diepgaand van mening met deze denkers. In het wereldbeeld van de Perzische filosoof Zarathoestra en van de meeste gnostici, 'kennismensen', was deze wereld het product en het strijdtoneel van twee tegengestelde machten, een goede en een kwade. Zij konden de vraag hoe er kwaad in de wereld kon zijn betrekkelijk eenvoudig oplossen: alle onvolkomenheden schreven ze toe aan de invloed van de kwade macht. De gnostici verkondigden dat ze zelf van hoge afkomst waren en dat deze wereld en de andere mensen producten waren van een slechte schepper. Voor denkers die alles in deze wereld onder het bestuur van één goede God of van één goede macht plaatsten lag het probleem aanzienlijk ingewikkelder. Ze konden er niet onderuit te erkennen dat in deze wereld niet alles volmaakt verloopt, maar konden ook niet zomaar aanvaarden dat een goede bestuurder met opzet of ongewild het kwaad in deze wereld zou toelaten. Op een aantal plaatsen in zijn oeuvre, met name in *Enneaden* II 9, III 2 en 3, gaat Plotinus diep op dit probleem in.

In felle bewoordingen verzet hij zich tegen de opinie van de gnostici, die hij goed kende, ook uit zijn eigen omgeving. Hoe is het mogelijk, roept hij uit, dat iemand kan beweren dat deze wereld door een slechte schepper is gemaakt? Kijk naar de hemel en zie dan vol bewondering hoe de hemellichamen zich in harmonieuze banen door het heelal bewegen. Daarmee vormen ze toch een voortreffelijke afbeelding van de intelligibile of 'te denken' wereld, waar alles in perfecte regelmaat de wetten volgt die het Ene erin heeft aangebracht. Tegelijkertijd is hij er zich terdege van bewust dat ondanks deze schitterende harmonie van het heelal, waar onze aarde ook deel van uitmaakt, hier op aarde het kwaad soms goede mensen treft en dat verbijsterende natuurrampen veel onschuldige levende wezens in één keer wegvagen. Hij ziet het dan ook als zijn taak om een redelijke verklaring te bedenken voor al het leed en onrecht dat in de 'beste der werelden' plaatsvindt.

Gallig

Plotinus brengt naar voren dat onze wereld een levend organisme is. In dit levende organisme hangt alles met alles samen. Als elk onderdeel zijn eigen functie goed zou vervullen, zou het geheel volmaakt leven. Maar soms 'vergeet' een onderdeel zijn taak en gaat het zijn boekje te buiten. Gal bijvoorbeeld heeft een nuttige functie, maar als er te veel gal wordt geproduceerd, maakt hij de mensen gallig en wekt hij ongeremde woede op die hen tot onbesuisde daden kan brengen, in het ergste geval zelfs tot moord. Daarmee is echter niet gezegd dat gal een kwaad is: gal blijft een

nuttig onderdeel van een goed geordend lichaam. Een ander voorbeeld: leven op de aarde is alleen mogelijk doordat aardeschollen zich eens boven de zee hebben verheven. Als deze aardeschollen daarna op hun plaats zouden blijven zou alles perfect verlopen. Maar soms drukken ze tegen elkaar aan en proberen ze elkaar te verdringen, waardoor er een tsunami kan ontstaan, die alle leven in een verwoestende stroom meesleurt en vernietigt. In de ogen van Plotinus is het in zo'n situatie absurd om (in moderne bewoordingen) te zeggen dat Allah straffend optreedt omdat niet alle mensen in het betreffende gebied goede moslims zijn of dat God zijn woede toont omdat op zondagmorgen alle mensen in de kerk behoren te zitten. Plotinus zou wellicht de mogelijkheid niet uitsluiten dat deze lichte verschuiving van de schollen nodig was om het leven op aarde op lange termijn in stand te houden. In de natuur is het, in zijn visie, nu eenmaal een gegeven dat de ene plant de andere van het zonlicht berooft en verstikt en dat het ene dier het andere verslindt om in leven te blijven. En in een goed bestuurde stad heb je dikwijls een beul nodig om de stad bestuurbaar te houden. Wat slecht is voor de een kan goed zijn voor de ander en voor het geheel. Ook in dit universum gaat het niet in de eerste plaats om de delen, maar om het geheel. De delen horen hun functie natuurlijk goed uit te oefenen, maar als ze dit nalaten mag men de bestuurder van het heelal deze tekortkoming niet aanrekenen en zeggen dat hij de zaak slecht geschapen heeft.

In samenhang hiermee moet men zich volgens Plotinus ook realiseren dat het zogenaamde kwaad dat mensen treft wellicht helemaal geen kwaad is. Het ontbreekt mensen vaak aan inzicht in de dingen, waardoor ze niet begrijpen dat iets wat ogenschijnlijk slecht is nuttig voor hen kan zijn om hen te behoeden voor nog grotere ellende. Misschien kan een hartaanval waardoor een jachtig mens getroffen wordt hem wel tot het inzicht brengen dat hij een ander leven moet gaan leiden, dat voor zijn omgeving nuttiger is. Doordat een stad in een oorlog verwoest wordt, wordt er vaak een veel mooiere stad voor in de plaats gezet. Op die manier gebruikt de goede bestuurder van het heelal niet zelden slechte dingen om het heelal in goed staat te houden.

Tijdelijke rol

Plotinus bedient zich van vergelijkingen om de goedheid van deze wereld als geheel duidelijk te maken. Een schilder zal bijvoorbeeld in het algemeen niet één kleur gebruiken om een mooi schilderij te maken, maar meerdere. De minder mooie kleuren zullen juist de mooiere beter doen uitkomen, zoals ook een componist schrille of zelfs detonerende tonen kan gebruiken om het hele muziekstuk mooi te laten klinken. En niemand zal een toneelschrijver verwijten maken omdat er in zijn toneelstuk niet louter helden voorkomen, maar ook schurken die liederlijke taal uitslaan. Ook schurken leveren hun bijdrage tot het mooie geheel. En als een toneelpersonage sterft? Wel, dan trekt de speler een ander kostuum aan en treedt

hij in hetzelfde stuk opnieuw op als een ander personage. Of hij gaat naar huis en leert een andere rol in een nieuw stuk. Zo is het in de werkelijkheid ook. De dood van een individu is vooral voor de nabestaanden soms een bron van veel verdriet. Maar al dat leed mag ons niet blind maken voor het feit dat leven nu eenmaal sterven inhoudt. Alleen doordat de dood aan individuele levens een eind maakt, kan het leven als geheel verdergaan. Leven op aarde is een afspiegeling van het eeuwige leven in de intelligibile wereld en wordt gekenmerkt door afwisseling. De afwisseling zorgt ervoor dat de wereld zich baadt in een fleurige pracht van een eindeloze variatie aan planten, dieren en mensen. Als mensen voortijdig omkomen, bijvoorbeeld door een oorlog, gaan ze alleen maar sneller naar de plaats waar ze toch terecht moeten komen, maar ze komen ook sneller terug om opnieuw van het leven te genieten. De wereld is één groot schouwtoneel vol met rolwisselingen en gespeeld gejammer en geweeklaag. Mensen beseffen veel te weinig dat ze hier slechts een tijdelijke rol vervullen en dat ook het vergieten van tranen een spel is. Trouwens, huilen is geen bewijs dat ons iets slechts is overkomen: ook kinderen huilen vaak om niets.

Een danser maakt op het toneel vaak bewegingen die tegen elkaar ingaan, maar hij doet dat om de toeschouwers een compleet geheel van één beweging te laten zien. Men mag niet zeggen dat een buiging naar beneden slecht is en een sprong omhoog goed. Of dat een danser slecht is omdat hij een neerwaartse buiging maakt. Elke beweging heeft haar eigen functie. Dat geldt ook voor de verschillende personages in een toneelstuk. Een regisseur zal voor de onderscheiden rollen mensen kiezen die erbij passen. Een van die rollen kan best die van een schavuit zijn. En in zo'n situatie is het niet terecht een speler te beoordelen naar de rol die hij speelt, maar naar de manier waarop hij zijn rol vertolkt. Als hij het slecht doet krijgt hij een volgende keer een nog slechtere rol. Maar als hij het goed doet wordt hij geëerd en krijgt hij in het volgende stuk een mooiere. Zo speelt de ziel op deze aarde ook haar rol. Als ze goed speelt krijgt ze na dit leven een beter leven en doet ze het slecht dan zal ze misschien het leven van een dier moeten leiden. En net zomin als men de toneelschrijver mag verwijten dat hij niet allemaal goede mensen in zijn stuk laat optreden, mag men de bestuurder van het heelal verwijten dat er ook schurken op aarde rondlopen. Het belangrijkste is dat er leven is, in een oneindige variatie. Ook in de schilderkunst gaat het niet om volmaakte symmetrie tussen de delen van een portret, maar om de levendigheid ervan. Een lelijk, maar levend gelaat is ook altijd mooier dan dat van een gestorvene, hoe fraai en symmetrisch de trekken daarvan nog
mogen
zijn.

Bij de beantwoording van de vraag naar het waarom van het kwaad in de wereld moeten we ook bedenken dat wij zelf een vrije wil hebben. We moeten niet alles afschuiven op machten boven ons. Het gaat erom hoe wij reageren op de omstandigheden. Dat en niet de omstandigheden hebben we in onze eigen hand en

naar onze reactie daarop worden we beoordeeld. Wij hebben een hoge oorsprong en dragen daarvan de sporen in ons, een goddelijke vonk die ons denken op de bron van alles, het Ene gericht houdt. Wij zelf zijn verantwoordelijk voor onze daden, en daarmee beantwoorden we aan de opdracht die onze positie binnen dit universum ons oplegt. Als we slechte dingen doen, doen we die zonder dat we daartoe door een hogere macht worden gedwongen. Als we slechte vrienden volgen moeten we ons zelf de schuld geven en niet die vrienden. Als de oogst mislukt moeten we dat niet aan de goden verwijten, maar aan onze slechte zorg voor de planten. Als we onze gezondheid ondermijnen door een slecht leven, moeten we onszelf beschuldigen en inzien dat we niet de raad van de dokter hebben opgevolgd. Bidden om zulk kwaad van ons te weren helpt niet. En als natuurrampen of andere onontkoombare ongelukken ons treffen, moeten we bedenken dat ons leven op aarde nu eenmaal eindig is. Dit rustgevend inzicht verwerft een mens zich door zich zo goed mogelijk te concentreren op het beschouwen van het Goede, het Ene. Hij zal alle dingen die zo'n beschouwing in de weg staan achter zich laten. Daardoor wordt hij wijs. En uiteindelijk zal hij zich, geheel alleen, weer met dat Ene alleen verenigen waaruit hij is voortgekomen.

Plotinus heeft in de bovengenoemde traktaten een indrukwekkende theodicee geschreven, ongetwijfeld de mooiste die we uit de klassieke Oudheid over hebben. Toch zullen zijn argumenten dat het kwaad in de wereld in feite alleen een tekort aan het goede is en dient om het geheel compleet te maken niet iedereen overtuigen. Voor het leed van het individu heeft hij in zijn betoog geen belangstelling, schijnt het. Dat blijkt bijvoorbeeld uit de volgende prachtige vergelijking. Soms draaien bepaalde dingen niet mee met de harmonieuze rondwenteling in het heelal en gaan daardoor te gronde. Dan is het net als wanneer een groot gezelschap dansers zich harmonieus voortbeweegt en een schildpad in die optocht verzeild raakt en vertrapt wordt. Als de schildpad zich had aangepast aan de bewegingen van de dansers, zou hij niet vertrapt zijn. Plotinus toont evenmin medelijden met mensen die zich niet of slecht voorbereiden op hun tocht door het leven. Vergelijk het maar met wat bij een worstelwedstrijd kan gebeuren, zegt hij. Als daarin jongens die goed getraind hebben het winnen van hen die hun lichaam hebben verwaarloosd, wat kun je dan anders dan in lachen uitbarsten? De laatstgenoemde groep heeft zich immers uit luiheid en door een wuft en losbandig leven als schapen laten vetmesten voor de slacht.

Aan de andere kant heeft hij in zijn persoonlijk leven wel mededogen getoond jegens weduwen en wezen voor wie hij een welwillende helper was. Deze meedogende houding vloeide als vanzelf voort uit zijn intense concentratie op het Ene. Er wordt van hem verteld dat hij tijdens zijn leven vier keer de mystieke ervaring heeft gehad dat hij met het Ene één was. Zo'n ervaring verandert een mens, maakt hem beter. En als men zelf een beter mens is wordt men vriendelijk voor anderen, zegt hij zelf

ergens. Zijn intense bewondering voor het majestueuze bouwwerk dat deze wereld is en voor de maker ervan, bracht hem er niet alleen toe om een diepgravende theoretische rechtvaardiging van alle gebeurtenissen in deze kosmos te schrijven, maar ook om zich persoonlijk zorgzaam op te stellen tegenover de zwakken in de samenleving.

Rein Ferwerda is classicus. Hij heeft zijn vertaling van Plotinus' Enneaden die hij in 1984 heeft gemaakt geheel bewerkt en herzien

Artikel 8: Hypatia van Alexandrië

ca. 355-370 – 415

Hypatia was filosoof, wiskundige en astronoom. Zij was hoofd van de Platoonse school in Alexandrië.

Op de filosofenschool onderwees Hypatia wiskunde, astronomie en filosofie. Deze drie disciplines hingen in de oudheid nauw samen. Het neoplatonisme in de lijn van Plotinus vormde het filosofische raamwerk voor Hypatia. Neoplatonisten streefden naar eenwording met het Ene, het goddelijke. De menselijke ziel komt voort uit het Ene en is afgedaald naar de fysieke wereld. De ziel kan alleen terugkeren tot het Ene door contemplatie, zelfdiscipline en een ascetische levenswijze. Deze filosofische stroming was voor Hypatia meer dan een theorie: het was een manier van leven die zij overbracht aan haar leerlingen. Zij combineerde daarbij christelijke met Griekse heidense elementen. Zo is het waarschijnlijk dat ze oefeningen deden om het bewustzijn te vergroten door bijvoorbeeld hymnen te citeren. Volgens Hypatia was de eenwording met het goddelijke alleen mogelijk als je je leven leidde in lijn met de filosofische deugden. Haar filosofische lessen waren daardoor aantrekkelijk voor zowel christelijke als niet-christelijke studenten. Ook buiten de school gaf Hypatia openbare lezingen over Griekse filosofen zoals Plato, Aristoteles en anderen.

Weinig werken van Hypatia zijn bewaard gebleven. Haar filosofielessen waren voor een kleine kring studenten uit de elite, en de inhoud van die lessen moest geheim blijven. Uit brieven van haar leerlingen kunnen haar filosofische ideeën afgeleid worden. Leerlingen waren onder de indruk van Hypatia, zij werd 'de ware gids van de mysteriën van de filosofie' genoemd. Enkele commentaren van Hypatia op wiskundige en astronomische traktaten zijn wel teruggevonden. Zo schreef zij een commentaar op *De Almagest*, een werk van de bekende wiskundige en astronoom

Ptolemaeus.

In 415 werd Hypatia vermoord door een opgehitste groep christelijken. In Alexandrië waren het roerige tijden met religieuze en politieke conflicten. Als filosoof had Hypatia altijd een publieke rol in de stad gespeeld: ze had contact met de autoriteiten en gaf raad en advies aan de politieke elite. Toen er een machtsstrijd ontstond tussen de bisschop en de keizerlijke prefect, ontstond de indruk dat ze hierbij invloed uitoefende op de prefect.

Hypatia is een boegbeeld van het feminisme geworden. Zo bestaat er het Amerikaanse tijdschrift *Hypatia* over feministische filosofie en de Nederlandse Hypatia-prijs voor het beste filosofische werk door een vrouw.